

РАЗВОЈ НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ ОД 1820. ДО 1863. ГОДИНЕ

Предговор

Тема „Развој наставе страних језика у Србији од 1820. до 1863. године“ рађена је на основу архивске грађе фондова Архива Србије „Министарство просвете Србије“ и „Лицеј“.

Колико смо могли да упознамо литературу и каталогe у Педагошком музеју, запазили смо да је овај проблем рађен само парцијално. Писано је појединачно о француском, немачком и руском језику. Професор Пера Половина докторирала је на теми „Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године“, Жарко Царић је написао дисертацију на тему „Уџбеници немачког језика у Србији и Црној Гори“ и један краћи чланак — „Настава немачког језика на Лицеју од 1838. до 1863. године“, а Радован Меденица о учењу немачког језика „Почеци немачке наставе у Србији до Јована Стерије Поповића“. Милорад Радевић написао је неколико чланака о учењу руског језика. Зато смо сматрали да треба прићи истраживању у архивској грађи, која ће моћи да пружи слику учења страних језика тако да се из ње може осетити процес рада и методски поступци.

За добијање овакве представе требало је најпре проучити уопште о школству и његовом развоју и у оквиру тога наћи место и настави страних језика. За овај део рада, поред архивске грађе, много је допринела и литература.

Проблем наставе страних језика ће се пратити кроз основне, средње и више образовне установе. Подаци по степенима и по обиму образовања су различити, јер су резултат обима и количине података у архивским изворима. Тако смо, сабравши све податке, добили представу о развоју наставе страних језика.

За завршну граничну годину узели смо 1863, јер сматрамо да је те године почело да „свиће“ и у развоју наставе страних језика, поред осталих предмета. Те године је кнез Михаило Обреновић објавио много реформи, међу којима су и реформе за промене и напредовање у школству. Још крајем педесетих година у Србију су почели да пристижу први школовани млади људи из иностранства и да доносе нова стечена знања. Они су донели нове погледе из Париза, Беча,

Шемница, Пожуна, Хајделберга, Кијева и Москве и подстицали младог кнеза на реформаторске подухвате у циљу препорода земље. Србија више није зависила од приучених дошљака из Аустрије и Мађарске и других земаља. Нови кадрови из иностранства допринели су да Србија постепено добија физиономију култивисане земље и да изађе из средњовековног мрака наметнутог од стране отоманских феудалаца, који је трајао пет векова.

Мирослава Симоновић

РАЗВОЈ НАСТАВЕ СТРАНИХ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ ОД 1820. ДО 1863.

Увод

Борба српског народа у току првог и другог српског устанка за слободу са турским снагама значила је и борбу са дотадашњим начином живота. Општи друштвени развој у свету наметао је неопходност да се прекину стари односи, било је неопходно да се пређе са старог (феудалног) на нови напреднији начин привређивања.

Оружана борба и истеривање турских снага били су много лакши и бржи од борбе за успостављање нових друштвених односа, иако су људске жртве ненадокнадиве. Крајње обскурна турска управа ага и бегова паралисала је српски живаљ до те мере, да је увођење новог начина живота ишло врло споро и тешко. Било је неопходно да српски живаљ прво схвати колико је заостао његов начин живота и привређивања у односу на онај у Западној Европи, да би свесно пришао променама и прихватио их.

Слободарске идеје Западне Европе шириле су се, па се њихов дах осећао и у Србији. То су уствари идеје Француске револуције изражене 1789. године и оне гласе: слобода, једнакост и братство. Остварење слободе човека и располагање његовом имовином су тековине те револуције и посебно су се осетиле у Србији после Наполеоновог надирања кроз Италију и до обала Јадранског мора. Овај продор према Истоку ослабио је утицај Русије на Балкану, који је био прилично јак у току првог и другог српског устанка. Међутим, сада јача утицај Аустрије и она најзад остварује своје претензије — да истисне Русију и њен утицај са Балкана.

Као најближа и гранична земља, Аустрија је могла да утиче на дух друштвеног развоја младе Србије и да подстиче производњу која њој одговара. Многи Срби из Војводине ступају у трговинске односе са привредницима у Србији и утичу на формирање њиховог мишљења. Тако се појављује потреба и за лакшим животом, јер је стандард људи у Војводини био неупоредиво виши од стандарда у Србији. Милош Обреновић је био један од пајактивнијих привредника, и као кнез, могао је да задржи монопол над трговином у целој Србији, продавајући стоку Аустрији и Немачкој. Он сам увиђа да је неопходно мењати односе и то је чинио на „свој“ њему „својствен начин“. Он увиђа потребу да се оспособе кадрови, који ће моћи да

поднесу терет преображавања друштва и омогуће напредак земље. Свестан да се то може постићи просвећивањем народа, отварањем школа и то специјализованих, вишег ранга, а не само основне, говорио је: „Хоћу да се предају науке које се предају по таквим европским школама“.¹ Био је окружен писменим људима, који су говорили и стране језике и читали му страну штампу, па је увиђао потребу учења и страних језика. По савету Вука Караџића ангажовао је учитеље који ће дати његовој деци европско васпитање. Узео је Димитрија Исаиловића да подучава његову децу француски и немачки језик „ као главној струци васпитања“.

Године 1820. у Србију је дошао из Беча Вук Караџић да би својим учешћем допринео што бржем спровођењу просветне политике. Он је живео у Србији до краја првог српског устанка и посећивао Доситејеву Велику школу у Београду, основану 1808. године. Поред осталих предмета учио је и немачки језик. Када је пропао први српски устанак и Велика школа престала да ради, Вук је отишао у Беч и тамо наставио са својим личним образовањем.² Он је желео да изврши препород у Србији почев од Милоша па да иде на шире слојеве народа. Желео је да се поставе темељи основном образовању у Србији, да се отворе велике школе и да се у њима стекну основни појмови из историје, географије, стилистике, српске граматике, рачуна, правних наука, логике, природних наука и физике. Сматрао је да једна велика школа треба да се отвори у Крагујевцу, друга „доле преко Мораве“ и трећа — „горе преко Колубаре“. Тако би се омогућило свим крајевима Србије да се њени младићи школују. У таквој великој школи, по Вуковој замисли, издвојили би се посебно обдарени ученици и о државном трошку школовали би се у иностранству, где би изучавали „науке и језике“.³ Међутим, примитивна и бескрупулозна средина са којом је живео и радио Милош Обреновић онемогућавала је Вука Караџића разним сплеткама да оствари своје замисли. Било је много лакше манипулисати неписменим Милошем неголи да зна читати и писати, а поготову било би тешко са њим када би говорио неки страни језик. Ове сплетке су успеваале, јер Милош није много ценио школоване људе и процес школовања, пошто су школовани људи обично били сиромашни и увек су тражили неку помоћ. Школовање је захтевало материјална улагања а користи нису биле опипљиве, као што је то случај са трговином и земљорадњом. Трговина и обрада земље омогућавали су материјалне користи за кратко време. Зато је Вук потпуно напустио Србију 1830. године, али је није заборавио. Архивска грађа фонда „Министарство просвете Србије“ говори нам о његовом залагању да се помогне младим људима у току школовања у Бечу, стипендистима Кнежевине Србије.

¹ Половина Пера, Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године, Београд 1964.

² Николић Милен, Споменица Крагујевачке гимназије 1833—1933, Београд 1935, стр. 59.

³ Марковић Радослав, Вук Караџић и отварање првих виших школа у Србији, Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVIII 1937—38, св. 4—5, стр. 319.

Одмах после завршетка другог српског устанка у Србији су почеле да раде основне школе под врло тешким материјалним условима, те због тога нису биле дугог века. Недостајао тим је и програм; у школама се срицало из разних црквених текстова на језику, туђем народном говору. Настава у школама није имала никакве везе са стварношћу. Зато је разумљиво што народ није могао да их прихвати и што је давао отпор просветној политици државе. Сеоско становништво није желело да му деца иду у школу, јер је одлазак детета из куће значио губитак радне снаге. Због тога су деца са села масовно задржавана од школе. Супротно ставу сеоског становништва, у варошима су деца присиљавана да иду у школу. Ово су чинили нарочито трговци, јер рачунање „у гра“ и кукүруз“ ради вођења компликованих трговачких, зеленашких и других привредних послова није било довољно. Уз то је било потребно општити и писменим путем са партнерима; значи, водити кореспонденцију не само на српском већ и на страним језицима, посебно на немачком. Овакав став су у првом реду имали трговци, занатлије и зеленаши (банкари), који су својом делатношћу давали основни печат економском животу Србије.

Већ смо споменули да су везе са Аустријом биле врло живе и интензивне. У Војводини, која је тада припадала већим делом Аустрији, скоро сви Срби су знали немачки, образованији су били од својих суседа у Кнежевини Србији и живели су много комфорније. Својим пословним везама утицали су на еманципацију српског привредника, долазили су у Србију као кадрови за вођење администрације и наставе у просвети и утицали су да се учи немачки језик.

Учењу страних језика у Србији прилазило се из разних углава. Најбитнији је био онај који је диктирао стимулсање привреде и друштвених веза са људима „из прека“. Било је и снобовских тежњи, нарочито у кућама брзо обогачених трговаца и зеленаша, јер је знање немачког језика (или француског) значило бити „нобл“ и одвојити се од „простог неписменог народа“.

Милош је видео практичну страну познавања немачког језика, те је постао један од главних протектора за његово учење. Зато се уводи у наставу Крагујевачке гимназије, где се учила „немачка граматика“ до детаља у млађим и старијим разредима.⁴ У школској 1834/35. години у I разреду „мораће се предавати и немачка граматика“, нужна свим Србима који желе бити чиновници. У малој београдској школи (основна школа) 1832. године било је три разреда и у III учио се немачки буквар „од почетка до 25 нумере“ и немачки правопис.⁵

Године 1840. у Крагујевцу је отворена библиотека за потребе Лицеја и Гимназије. У оквиру набавки књига и новина било је превиђено да се набаве и немачке новине и часописи.⁶

⁴ Николић Милен, Споменика Краг. гимн. (поменито дело), стр. 59.

⁵ Борђевић Живојин, С., Школе у Србији 1700—1850, стр. 51.

⁶ Архив Србије (А. С.) Министарство просвете Србије (М. П. С.), Бр. 70, год. 1840.

Осећа се потреба и за француским језиком, јер су идеје Француске револуције биле врло примамљиве за младу српску буржоазију: оне су одушевљавале младе људе у Србији, јер није мала ствар осетити личну слободу и слободно располагати својом имовином. Превод француског законика је, у ствари, превод немачког превода француског грађанског законика. Први српски дипломата Раде Вучинић, из Ср. Карловаца, ступио је у српску службу са знањем француског језика. Француски језик је био потребан и за уређење „Новина србских“, о чему је писао Лазар Теодоровић када је дошао у сукоб са Милошем „да му уредништво тешко пада“ поред осталог и зато што нема „вјешества и познанства у француском језику који је сваком новинару нуждан“.⁷ „Новине србске“ су добијале *Journal des debats*, што значи да је у Србију продирао и француска култура. Учење француског језика сматрало се као израз финоће и по Вуку „главна струка васпитања“.⁸ По његовој сугестији државни стипендисти нису учили само немачки већ су одлазили у Париз на усавршавање француског језика. Немачки језик се учио у Србији у III разреду основне школе још од 1832. године, па даље кроз гимназију до Лицеја. Француски се учио од 1837. године у „Војеној“ школи, а од 1839. године у гимназијама у Крагујевцу и Београду и на Лицеју.

У једном документу архивског фонда „Министарство просвете Србије“ објашњавају се разлози увођења француског језика у наставу на следећи начин: „Познато је общче, да ми на нашем матерњем језику врло мало што се виши наука тиче, скоро никакви печатани књига неимамо, већ да се касателно наука из нужде на стране језике обраћати морамо, а ови су засад француски, као учени и дипломатически и немачки као учени — изображени и сосједни језик на којима сваког рода наука написани има најнужнији“.⁹ Пошто је време за учење страног језика кратко — само на Лицеју па се зато не може добро научити, то се и француски језик уводи у наставу крагујевачке и београдске гимназије. Професор француског језика није био задужен да поред свог главног предмета води још неки, што су морали да чине професори немачког и других језика и предмета. Ови други морали су „у свим гимназијалним класама постепено ниже и више рачуне да предају, како би (ученици) с бољим успехом математику могли слушати“.¹⁰

Што се тиче руског језика у српским школама учење је почело нешто касније. Разлози се састоје у следећем: продором Наполеонове војске на Исток, како је већ раније речено, ослабио је утицај Русије на Балкану, поготову што је географски удаљена, те није могла да има онај утицај на Србију који је имала Аустрија. Осим неког младича који се припремао за свештеника у богословијама у Русији, није било заинтересованих за учење руског језика у Србији. Из докумената Попечитељства просвешченија (Министарство просвете Србије) сазнајемо да је познати интелектуалац XIX века у Србији, Коста Ма-

⁷ Половина Пера, Уџбеници (пом. дело), стр. 23.

⁸ Вукова преписка, том II, стр. 593—594.

⁹ А. С., М. П. С., ф. VI, бр 445, год. 1842.

¹⁰ Исто.

газиновић, после Беча отишао у Русију на даље студије, одакле се враћа у Србију са знањем руског језика.¹¹

Од 1849. године руски језик се предаје у Београдској богословији, а при Великој школи први курс учења руског језика почео је тек 1863/64. године. Никола Зисић, професор на Богословији, 20 маја 1859. године предложио је Попечитељству просвешченија да се уведе руски језик у наставу гимназије и Лицеја. Његово образложење да се уведе руски у наставу српских школа састоји се у следећем: све тековине наука и књижевности написане су на неком од европских језика и преведене су на руски језик. Руси изучавају нашу малу књижевност, па можемо и ми да проучавамо њихову која је врло богата и у свету призната. У нашим школама уче се француски и немачки језици, али су резултати врло слаби. По завршетку школовања нико од наших ученика није у стању да се служи њима. Руски језик је врло сличан нашем, те га је лакше и научити и у практичном животу користити.¹² Катедра за руски језик и књижевност отворена је тек 1877. године на Великој школи.¹³

Одредбом Милоша Обреновића уведен је „новогречески језик“ августа 1836. године у Крагујевачкој гимназији и добио је прво место у наставном програму. Ученици су морали тако да га науче да када изађу из школе, могу да говоре на грчком језику.¹⁴ То је разумљиво, јер је грчки био потребан за општење са грчким трговцима. Београдски трговци су били протектори тога учења, па је мало касније дошло до отварања приватне грчке школе. То сазнајемо из жалбе учитеља Борђевића у Грчкој школи, коју је преко Димитрија Исаиловића упутио Попечитељству просвешченија, јер је отворена приватна школа код Исмаил-агине меане, коју похађају десет ученика, а призивају се и нови да дођу.¹⁵ Даље видимо да Петар Хрисантопило, професор, моли Попечитељство просвешченија да му одобри да отвори приватну грчку школу, где би се изучавало и трговачко књиговодство. Одобрено му је и школа је отворена 1852. године.¹⁶ Иначе, грчки језик се учи у гимназији и у Послено-трговачком училишту.

У време владе Обреновића, и касније, за време „уставобранитеља“, у Србији се сматрало да образован човек мора да зна латински језик. Ово схватање је дошло из Војводине под утицајем дошљака Срба, где је у мађарским и аустријским школама латински језик био један од важнијих образовних предмета. У документима Попечитељства просвешченија видимо да скоро сваки професор, посебно онај „из прека“, зна латински језик и да је способан да га предаје по школама, поред свог главног предмета. Још 1840. године ученици полугимназија и гимназије учили су латински језик. Посебно се инсистирало на писању латинских слова (I и II разред). После 1850. године

¹¹ Исто, бр. 506, год. 1840.

¹² Исто, ф. VI, бр. 54, год. 1859.

¹³ Радевић Милорад, Почети наставе руског језика у Србији, Настава и васпитање 1971, стр. 493.

¹⁴ Николић Милен, Споменница Краг. гим. (пом. дело), стр. 78.

¹⁵ А. С., М. П. С., Ф. VI, бр. 560, год. 1843.

¹⁶ Исто, ф. IV, бр. 366, год. 1852.

латинском језику је посвећена много већа пажња, и у документима Попечитељства просвешченија видимо да се изучава врло опширно и систематски по угледу на аустријске и мађарске школе, па се чак улагао труд да га ученици науче тако да могу да га користе у говору.¹⁷ Оваква идеја није могла да се оствари у школама Србије, јер ни сами професори (по утиску аутора), предавачи латинског језика, нису били у стању да га употребљавају у говору.

У Београду је постојала и Јеврејска школа за јеврејску омладину. Познато је да је 1845. године било шест јеврејских учитеља и 76 ученика, а школа је носила верско обележје.¹⁸ О овој школи нећемо говорити даље, иако се учило на јеврејском језику, јер нисмо радили на истраживању.

Сматрамо да се овом проблему треба посебно посветити и разрадити га да би се добила слика о васпитавању и образовању јеврејске омладине у Београду и Србији.

Отварање школа

У Србији су после другог устанка отварање основне школе, нарочито под утицајем Вука Караџића после 1820. године. Неке од њих су остале да раде, а неке су се угасиле, јер се најмање средстава улагало у основно образовање, посебно у „малим“ школама, које су издржавале општинске власти.

После 1830. године друштвено-политички услови су били много повољнији, јер се земља прилично економски стабилизовала, па је било више средстава и за отварање нових школа. Тако се 1830. године отворила Велика школа у Београду, која је пресељена у Крагујевац 1833. године. Назив је променила 1835, а подигнута је на степен лицеја 1838. године.¹⁹ Године 1836. отворене су три полугимназије — у Чачку, Зајечару и Шапцу, а 26. августа 1839. године отворена је и Београдска гимназија са два разреда.²⁰ Полугимназије су имале по два разреда и настава је вођена у њима на исти начин на који је вођена и у Београдској гимназији.²¹

Године 1847. појављује се и Јеврејска школа, у којој се образовала јеврејска омладина на свом језику.²²

¹⁷ Исто, ф. V, бр. 498, год. 1852.

¹⁸ Синдик Душан, О јеврејским школама у Београду у XIX веку, Јеврејски алманах 1961—62, стр. 99.

¹⁹ Миаћевић, М., Школе у Србији, Гласник србског ученог друштва, књ. XXIV, стр. 113.

²⁰ Исто, стр. 66.

²¹ Полугимназија из Чачка преселила се у Крагујевац, а она из Зајечара у Неготин 1839. године када су се преселиле епископске столице из Чачка у Крагујевац и из Зајечара у Неготин, исто стр. 66.

²² Представници Јеврејске општине у Београду тражили су 1847. године одобрење да оснују фонд за подизање школе од добровољних прилога за духовно образовање јеврејске омладине, Синдик Душан, О Јевреј. школама (пом. дело), стр. 98—105.

Први прописи и реформе у школству

Упоредо са отварањем школа радило се и на организовању и правном регулисању просветних установа и формирању специјализованих школа.

После „сретењског устава“ 3. фебруара 1835. године попечитељ просвешченија, Димитрије Давидовић, успео је након „неколико заседања“ да изради „план Школског заведенија“. По овом плану било је предвиђено да се „окожне школе, гимназија, а после ове непремјено и православна школа и богословија заведу и установе“ или да се „место горе изложеног мање гимназијалног заведенија“ отвори академија. Академија би обухватала четири разреда гимназије, два разреда философије, „школу православија“ и „војену школу“. Израђен је план за подизање зграде у којој би се у петнаест одељења подизали кадрови за администрацију, судство, финансије, војне стручњаке, просветне раднике и свештенике.²³ Крајем 1835. године донет је „Устав народни школа у Књажевству Србије“ по коме се одређује програм рада за сваки предмет да би се предавачи принудили да га прихвате, јер је сваки од њих предавао своје предмете по сопственом нахођењу.²⁴

У школској 1834/35. години постојала су четири разреда: млађа и старија „граматикална класа“ и млађа и старија „класа човечности“.²⁵ У 1838/39. години Стеван Стефановић, попечитељ просвешченија, позвао је наставнике „да учебне предмете пристојно расположе“, што је потврдио кнез Милош 26. септембра 1838. године.²⁶ Упркос томе, настава се обавља и даље по разредима, јер је наставник водио разред а не — предмет. Зато он сам одабира градиво и одређује број часова за поједине предмете. Тек 1839. године професори су подељени на млађе и старије „класе човечности“, те су и ученици имали донекле распоређене часове равномерно по предметима.²⁷

Попечитељство просвешченија је објавило 22. августа 1836. године „План за школе које имају постојати“, којим се прецизира школски систем на следећи начин:

1. Гимназија са четири разреда у Крагујевцу,
2. Три главне школе — полугимназије са по два разреда у Шапцу, Чачку и Зајечару,
3. Двадесет две нормалне (основне) школе у окружним местима и млађе нормалне школе (са по три разреда) у осталим местима (издржаване од локалних власти — општина).

У току две школске године (1836 — 1838) уочени су недостаци у основним школама, те је инспектор основних школа у Србији, Петар Радовановић, предложио Попечитељству просвешченија да се от-

²³ Николић Милен, Спомен. Краг. гимн. (пом. дело), стр. 65.

²⁴ Исто, стр. 64.

²⁵ БорЂевић Живојин, С., Школе (пом. дело) стр. 51.

²⁶ А. С., М. П. С., бр. 21, год. 1838.

²⁷ Протић Љубомир, Гимназија кнеза Милоша Великог, Београд 1901., стр. 18.

клоне. Зато је 11. августа 1838. године донето „Назначеније учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго теченије школско предавати имају“, као и прво упуство за учитеље „Наставленије учитељима правитељствени и општествени школа у Књажеству Србије“. Овим документима први пут се уводе у наставу основних школа предмети историја и немачки језик.²⁸ Ово „наставленије“ је подељено по школама Србије у току 1839. године.²⁹

Од 1840. године у Крагујевачкој гимназији је радио као професор Јован Стерија Поповић. Идуће, 1841. године премештен је у Београд на рад у Лицеју.³⁰ У то време у просвети је још увек владало несређено стање, а проблеми, којих је било веома много, решавани су стихијски, од случаја до случаја. У оваквом хаосу школских прилика, за начелника Попечитељства просвешченија постављен је Јован Стерија Поповић 26. октобра 1842. године. Он је био врло образован и свестрано активан човек. Са таквим својим особинама Стерија је најпре пришао одсликавању стања по школама у Србији, да би на основу добијене представе доносио одговарајуће реформе. Већ 24. августа 1843. године прописао је „Систем предавем наука... да би се једнообразије касателно предавем предмета у гимназији и полугимназијама увело, како не би младеж, која из једне у другу прелази, к забуну приводила се и по овом уштрб у учењу осећала“³¹ Овај програм је допуњен 1845. године. Стерија је израдио закон у циљу добре организације школства, који је објављен 23. септембра 1844. године под називом „Устројеније јавног училишног наставленија“. Овај закон је обухватио све основне школе, гимназије и Лицеј. По „Устројенију“ полугимназије су имале по четири разреда, а потпуне гимназије — по шест.

Попечатељство просвешченија је 29. јануара 1845. године израдио „Наставленије за професоре гимназија и полугимназија“, што представља први наставни план и програм у раду средњих школа. У њему се први пут одређује градиво по разредима, а професори су задужени само за свој наставни предмет. Одређује се и недељни фонд часова, прописују се дужности наставника и директора, одређује се дисциплински поступак и прописује методски приступ за излагане сваког појединог предмета. Једном речју, организује се сав школски живот и рад. Све је то обрађено у седам поглавља.

„Наставленије за Послено-трговачко училиште“ објављено је 24. новембра 1844. године.

Објављеним законом од 19. јуна 1846. године при Попечитељству внуртвени дела отворена је „инцилирска школа“.³²

²⁸ Спасеновић Коста, Основне школе у београдском округу (нахији) 1800 — 1850., Годишњак Музеја града Београда, књ. XXII, стр. 72.

²⁹ А. С., М. П. С., бр. 105, год. 1839.

³⁰ За време владе Михаила Обреновића Београд је постао административни и културни центар Србије, те је Лицеј премештен из Крагујевца у Београд (прим. аут.).

³¹ Меденица Радослав, Почети немачке наставе у Србији, Страни преглед 1935, св. 1—4, стр. 128.

³² Ова школа је престала са радом 1849. године (прим. аутора).

По „Устројенију девојачки училишта“ од 3. јула 1846. године отпочело је са школовањем и женске омладине у Београду и Србији.

Све ове мере у погледу прописа, закона и уредби учиниле су велики напредак у раду просвете. Јован Стерија Поповић је улагао много напора да олакша рад наставницима и омогући што лакше савладавање предметних материја ученицима, јер је био свестан да је неопходна помоћ и једнима и другима. Међутим, ове новине су тешко прихватане, јер многи наставници, посебно у унутрашњости Србије, нису били у стању, по својој општој и стручној наобразби, да примене наставни програм тако да би могли да предају по прописаном наставном методу. Водили су наставу по свом старом начину, без реда и система, што се тешко одражавало на успех ученика.

Кадровски проблеми у настави страних језика

У новоствореним школама у Србији почело се, поред осталих предмета, и са учењем страних језика. За обављање наставе било је великих проблема због недостатка наставног кадра, а посебно за обављање наставе страних језика. У почетку, за време Милоша Обреновића, овај проблем је зависио од њега самога, јер није ценно позив учитеља, па је за учитеље постављао људе без икаквог избора и критеријума. Вук Караџић каже да од „три београдска српска учитеља, које је све Милош изабрао и поставио, један (Миша Ресничанин) не зна у правом смислу ни читати ни писати; други је (Коста Зака, родом Цинцар) пропалица и скитница светска, који у свом веку ни мислио није бити учитељ; а трећи (Тома Солар, родом Грк) не само што је пропалица, и није нигда мислио бити учитељ, него је за злочинство своје био на робији“³³ Због Милошевог игнорантског става према „ученим“ људима, јер су обично били сиромашни и тражили су материјалну помоћ, и према школама за које је требало издавати средства за издржавање, прве „нормалне“ школе у Србији у већем броју биле су кратког века. Недостајала су средства најнеопходнија за рад, те су се брзо гасиле.

Углавном, сви они који су били способни и квалификовани за рад у просвети били су пореклом из Аустрије и долазили су да помогну младој Србији из чистог националног ентузијазма, али је било и оних који су због свог понашања дошли у сукоб са законом, па су побегли у Србију да би избегли санкције. Било је и позива, упућених виђенијим људима да дођу и помогну у сређивању прилика у Србији. Један од блиских Милошевих сарадника — Алекса Симић, отишао је у Ковин 22. маја 1830. године да би се састао са Димитријем Исаиловићем и Петром Прерадовићем ради договора о њиховом преласку у Србију. Они би у Србији радили на отварању школа, организовању наставе и њеном одржавању. Састали су се и тада им је Симић рекао: „... код господара Милоша ништа није опредељено

³³ Борђевић Живојин, С., Школе у Србији (пом. дело), стр. 52.

како шта ли да буде, него како се господару допадне".³⁴ Милош као својеглав и примитиван апсолутиста давао је своју последњу реч и у просвети, те је било врло тешко радити и целисходно спроводити просветну политику. Прерадовић није прихватио овакве услове, а Исаиловић (учитељ из Сомбора) прешао је у Србију. Исте године — 1830. основао је Велику школу.³⁵ Врло често му се дешавало да је морао да напусти наставу у Београду да би отишао у Крагујевац, где је подучавао Милошеве синове — Милана и Михаила — француском и немачком језику. Године 1833. у Србију је дошао Атанасије Теодоровић и радио као професор, те је донекле олакшао рад Исаиловићу. Поред рада у Великој школи, Исаиловић је водио администрацију у Штампарији. Био је много оптерећен разним обавезама. Када је Велика школа пресељена у Крагујевац 1833. године на Милошев захтев, јер је тамо проводио највећи део времена, Исаиловићу је било лакше, пошто више није морао да путује тако често до Београда и натраг.³⁶

Проблем кадрова се провлачи и после Милоша. У Србији није било довољно образованих људи, па их је требало стварати. Из Аустрије људи нису радо долазили — због ниског стандарда и примитивног начина живота који их је очекивао у Србији.

Период 1833. до 1838. године био је врло тежак, јер није било наставника, па је Лазар Теодоровић добио одрешене руке „да са Вишом школом поступи онако како најбоље зна“.³⁷

У току 1840. године у Крагујевачкој гимназији извесно време нико није предавао немачки језик „због стања касе правитељствене“. „Новине србске“ од 13. јула 1840. године објавиле су оглас и позвале професоре да предају „правила граматике и синтаксу немачког језика на србском језику постепено тако да се у последњим двама класама човечности тако обуче ученици како би и неки предмет на немачком језику учили и истим језиком ползовали се, да би после школске предмете с ползом читати могли, и како би тако приправни са знањем немачког језика у лицеум ступили и више науке на овом класическом језику с очевидном ползом читали“.³⁸ Нема података о исходу овог огласа.

Пратећи документа Попечитељства просвешченија запажамо да су често мењани професори у гимназији и полугимназијама. То се дешавало са професорима скоро свих страних језика. Осим тога, видимо да су професори предавали по неколико предмета или су имали задужења као што је управитељ или директор школе. У Лицеју је Константин Бранковић предавао философију и немачки језик, а Антоније Арно имао је поред немачког и физику; Георгије А. Зорић

³⁴ Николић Милен, Спом. Краг. гимн. (пом. дело), стр 57.

³⁵ Као „професор новозаведене србске школе“ примио је 15. октобра 1830. године годишњу плату у износу од 350 талира, исто стр. 57.

³⁶ У Београду је 1832. године било 227 ученика и свега три учитеља, Борбевих Тихомир, Из Србије кнеза Милоша. Културне прилике 1815—1839, 1922, стр. 100.

³⁷ Исто, стр. 64.

³⁸ Исто, стр. 80.

био је професор немачког језика и директор нормалних школа у Београду; Александар Чварковић био је управитељ полугимназије у Крагујевцу, где је предавао немачки а касније, када је прешао у Београд у гимназију — и латински језик; Исак Облучаревић предавао је рачуницу у Неготинској полугимназији, затим краснопис за немачки, латински и српски језик и немачку граматiku. Осим њега, убрзо наилазимо и на Јована Николића, који је предавао латински и немачки у школској 1848/49. години, а већ 1849 — на Гиру Мирковића, „контрактуално“ професора за немачки језик.³⁹

Године 1850. налазимо молбу Антона Шулца (школовао се у Лајпцигу) да буде примљен у Београдској гимназији,⁴⁰ а октобра 1851. постављен је и за професора немачког језика и на Лицеју. За ово радно место добијао је само 100 талира годишње, јер је примао плату и за рад у гимназији. Пре доласка у гимназију и на Лицеј Антон Шулец је држао приватну немачку школу у Београду. Овај професор је задавао велике проблеме Попечитељству просвешченија, јер није знао српски језик, а било је и примедби на његову објективност у погледу оцењивања ученика.⁴¹ Новембра 1858. године слушаоци Лицеја (њих седморица са I и девет са II године) тражили су да се промени професор немачког језика и да дође неки који зна српски језик, јер Антона Шулца не разумеју када објашњава, иако добро познаје свој предмет. Попечитељство просвешченија је обећало да ће наћи другог професора.⁴²

Из ових неколико наведених примера може се закључити како се тешко долазило до квалификованих професора и какво су знање ученици могли да стекну, посебно из страног језика, који се мора учити дуже и систематски.

Било је и добрих стручњака, које ћемо такође навести. Александар Чварковић, који је најпре радио у Крагујевачкој полугимназији, а затим је прешао у Београд у гимназију (крајем јуна 1850. године) на место Љубе Ненадовића, који је предавао немачки језик и прешао на другу дужност.⁴³ Чварковић је написао „Немачку граматiku“ добро и систематски обраћену.⁴⁴ Борбе Малетић, професор немачког језика у Београдској гимназији, написао је такође „Немачку граматiku“, о којој је Школска комисија Попечитељства просвешченија дала највишу оцену.⁴⁵

Ни са професорима француског језика није ишло баш глатко, мада, судећи по подацима из архивске грађе, није било таквих проблема као што је то било са немачким. Претпостављамо да је разлог у томе што се француски језик учио само у гимназији у Београду и на Лицеју и у Крагујевачкој гимназији. У полугимназијама у Чачку,

³⁹ А. С., М. П. С., ф. I, бр. 29, год. 1848.

⁴⁰ Исто, ф. II, бр. 370, 1850. год.

⁴¹ Исто, ф. IV, бр. 376, год. 1852.

⁴² Исто, ф. I, бр. 39, год. 1859.

⁴³ Исто, ф. III, бр. 321, год. 1852.

⁴⁴ Исто, ф. II, бр. 100, год. 1854.

⁴⁵ Исто, ф. I, бр. 221, год. 1850.

Шапцу и Зајечару, односно Неготину,⁴⁶ није било по програму наставе француског језика.

У документима фонда „Министарство просвете Србије“ наилазимо на име Алексеј Околски, који је био врло плодан и активан као професор француског језика, јер је аутор неколико уџбеника за ученике гимназије и Лицеја. Он је постављен на Лицеју 1839. године (који је био тек отворен) да организује наставу француског језика по свом нахођењу.⁴⁷ Када је у пролеће 1846. године Околски отишао на лечење у Трст, заменио га је Константин Рано, који је предавао грчки језик на Послено-трговачком училишту, а француски је научио у Француској, где је боравио извесно време.⁴⁸ После смрти Околског 1848. године Константин Рано је преузео катедру за француски језик, али му је у септембру исте године одузета и предата Борбу Атанасијевићу, Бугарину, који је као српски стипендиста завршио медицину у Паризу и вратио се да се одужи „нашем отечеству“.⁴⁹ Он је врло брзо напустио Србију и отишао у Бугарску.⁵⁰ За њим долази Људевит Шпанић,⁵¹ који, по свему судећи, није био у стању да води наставу француског језика на Лицеју (имао је најнижу плату и због тога се жалио⁵²), јер је у то време Александар Караборђевић одобрио да се издвоји 400 талира из државне касе за стипендирање Димитрија Димитријевића. Овај младић је био задужен да студира француски језик и књижевност у Паризу, да би „одавна примећени недостатак“ у једном способном „вештом и ревносном професору француског језика попунио“ место.⁵³ Димитријевић је остао три године у Паризу и није хтео да се врати у Србију, и најзад је „пао у болест мономанију“,⁵⁴ те ипак није било спремног предавача за овај предмет.

Налазимо и молбу Луја Реноара од 14. јула 1848. године, упућену Попечитељству просвешченија да му одобри да отвори приватну школу за француски језик, јер су му се нека лица обраћала да их подучава. У својој молби он је изразио жељу да пређе у државну службу када буде научио српски језик.⁵⁵ Нема одговора на ову молбу.

Године 1850. постављен је за „контрактуалног“ професора француског језика Матија Бан, родом из Дубровника. Он је напустио фрањевачки манастир и прешао у Грчку а затим у Цариград. Тамо је предавао италијански на француском језику. У Србију је дошао

⁴⁶ Полугимназија из Зајечара преселила се у Неготин 1939. године.

⁴⁷ А. С., М. П. С., бр. 336, год. 1839.

⁴⁸ Исто, ф. I, бр. 91, год. 1849.

⁴⁹ Исто, ф. IV, бр. 346, год. 1848.

⁵⁰ Исто, ф. I, бр. 91, год. 1849.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто, ф. III, бр. 297, год. 1849.

⁵³ Исто, ф. IV, бр. 343, год. 1849.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто, ф. V, бр. 385, год. 1842.

⁵⁶ Професор на одређено време, по уговору.

1844. године и бавио се дипломатијом, пропагандом и извесно време је био васпитач кћери Александра Караборђевића. Са Лицеја је отпуштен 1854. године зато што је испевао неке оде султану и Турској.⁵⁷

После Матије Бана долази за професора француског језика на Лицеј Шарл Арен. Овај професор је занимљив по томе што је 1849. године подносио молбу кнезу да му се одобри издавање једног периодичног листа на француском језику, преко кога би Европа могла да упозна стање у Србији. Наиме, он је у молби навео да Немци и Мађари у својој шатмпи пишу о Србима као дивљем и агресивном народу, што је Арен желео да, издавањем једног листа, то оповргава, износећи истину о особинама српског народа. Издавање листа кнез није одобрио.⁵⁸ На Лицеју је Арен остао до 1887. године, а предавао је француски и на Војној академији од 1866.⁵⁹ Он је много унапредно наставу прилагођавањем према узрасту и нивоу знања ученика.

Учење руског језика у школама Србије почело је нешто касније од осталих и предавачи су били много спремнији од професора немачког и француског језика. Између 1846. и 1864. године у Русију су слате групе младића у три наврата на даље школовање. Они су се после завршеног школовања вратили у Србију и многи су били предавачи руског језика на Богословији. То су били Сава Сретеновић, Никола Новаковић, Никола Зисић, Алимпије Васиљевић и Димитрије Рудински, Рус по народности. Убрзо се вратио и Димитрије Нешић, кога смо могли да пратимо у току школовања кроз Крагујевачку гимназију.⁶⁰ Димитрије Рудински је предавао старословенски и руски ученицима Богословије, од новембра 1849. до 24. јуна 1950. године, који су се спремали за даље школовање.⁶¹

Већ је речено да је „новогречески језик“ уведен у наставу Крагујевачке гимназије још 1836. године. Професор је био Вукашин Радишић, који је 1837. године издао „грчку граматiku“.⁶² У 1849. години предавао је грчки језик Константин Рано, који је водио и наставу француског језика на Лицеју.⁶³ Налазимо извештај за школску 1850/51. годину о обављеној настави књиговодства и грчког језика у Послено-трговачком училишту, који је потписао Георгије Кондоранц,

⁵⁷ А. С., М. П. С., ф. III, бр. 232, год. 1854. Матија Бан је био врло занимљива личност, јер је пре свега био веома образован а и комуникативан у Београду у XIX веку. Био је један од креатора политике Гарашаниновог „начертанија“ у Србији у другој половини XIX века и инспиратор многих политичких и културних акција. (Збирка личне архиве Матије Бана у Историјском институту САНУ). Према Ненезић Зорану, Д., у фељтону „Масони у Југославији од 1764—1980. године“ Матија Бан је био масон и сарађивао са гарибалдинцима. Он је први сковао име Југославија и обелоданио га 1845. године. „Интервју“, 20. јануара 1984. год., стр. 48.

⁵⁸ А. С., М. П. С., ф. II, бр. 139, год. 1849.

⁵⁹ Половина Пера, Удбеници (пом. дело), стр. 41.

⁶⁰ Много касније, 1884. године, био је ректор Велике школе

⁶¹ Радевић Милорад, Почети наставе рус. јез. (пом. дело), стр. 439.

⁶² А. С., М. П. С., ф. IV, бр. 403, год. 1852.

⁶³ Исто, ф. I, бр. 91, год. 1849.

професор.⁶⁴ Идуће године у фебруару он је отишао са овог училишта. Године 1852. Петар Хрисантопило отворио је приватну школу, где се изучавало и трговачко књиговодство и грчки језик.⁶⁵ Сазнајемо да је неколико година касније постојао и Јефтимије Аврамовић, такође професор грчког језика.⁶⁶ После 1850. године у школама Србије посвећује се велика пажња класичном образовању, у шта спадају грчки и латински језик. У 1857. години објављен је „Буквар грчки“ Димитрија Николадеоса.

У српским школама латински језик се налази скоро од самог њиховог почетка у наставном програму и предају га углавном дошљаци — Срби из Војводине. Наилазимо на њих у документима о раду полугимназија и гимназија. Николај Петровић предавао је деци латински правопис; исто је то чинио и Фридрих Маркмилиер у Београдској гимназији.⁶⁷ У Београдској гимназији је 1850. године предавао Аћим Марковић,⁶⁸ а упоредо са њим био је и Димитрије Исаиловић, који је написао и уџбеник латинског језика.⁶⁹ У то време у Неготинској полугимназији били су Гирил Мирковић и Јован Николић, професори латинског језика и краснописа.⁷⁰ У Крагујевачкој полугимназији (бивша чачанска) предавао је Александар Чварковић, који је написао граматiku латинског језика, а у Београду је аутор латинске граматике професор Лука Павловић.⁷¹ У полугимназији у Шапцу латински је предавао 1848/49. године Димитрије Балатски, такође аутор латинског уџбеника.

Из овог излагања може се закључити да су професори страних језика били углавном дошљаци из Војводине (мало је било оних који су дошли са друге стране) и да су имали једно опште образовање, без јасно опредељене стручности. Они су у већини били „сваштари“, што је тек формираној Србији са неписменим и необразованим становништвом и неразвијеним друштвеним односима и те како користило. Постепено њих потискују са „јавне позорнице“ млади људи школовани у Бечу, Шемницу, Хајделбергу, Берину или Паризу, са новим, свежим општим и стручним знањем и опредељењем. Они су много више одговарали потребама Србије када су се укључили у рад за добро свога „отечества“. А „... аустријски Срби који нису видели ништа даље од Пеште, у најбољем случају, ништа даље од Беча; нарочито према „ларизлијама“ аустријски су Срби изгледали несавремени и провинцијални.“⁷²

⁶⁴ Исто, ф. I, бр. 51, год. 1851.

⁶⁵ Исто, ф. IV, бр. 366, год. 1852.

⁶⁶ Исто, ф. I, бр. 7, год. 1855.

⁶⁷ Исто, бр. 4, год. 1840.

⁶⁸ Исто, ф. III, бр. 419, год. 1850.

⁶⁹ Исто, ф. I, бр. 4, год. 1851.

⁷⁰ Исто, ф. I, бр. 93, год. 1852.

⁷¹ Исто, ф. V, бр. 498, год. 1852.

⁷² Јовановић Слободан, Уставобранитељи и њихова влада, Београд 1925, стр. 56.

Уџбеници и програм

Поред тешког проблема са кадровима у просвети Србије у првој половини XIX века постојао је и проблем са уџбеницима. Ове појаве су зависне једна од друге, јер уџбеник било за који предмет не може писати нестручњак, непознавалац материје, већ само добро упућен човек у одређену материју предмета. Јасно је да су овакав недостатак испаштали највише ученици. Посебно им је било тешко савладати материју страног језика који су учили, јер га нису разумели, а настава није била усклађена са нивоом њиховог знања. Ни сами предавачи нису били довољно спремни да га излажу и прилагоде узрасту и нивоу знања својих ученика. У самом процесу настане професор није преузимао иницијативу у излагању градива, нити је умео да се потруди да излаже материју најадекватније према потребама деце, већ се то у већини случајева сводило на задавање „од те до те стране“ или до одређеног поглавља. Уџбеници нису били прилагођени ни стилем ни језиком нивоу млађих ученика, није било тумача непознатих речи ни објашњења граматичких правила, већ се све препуштало „сналажљивости“ самих ученика, који су морали да савладавају непознату материју. Због тога није нимало чудно што је врло мали број ученика завршавао гимназију, а они који су је некако и завршили тешко су се одлучивали за даље школовање. На Лицеј је долазило једва један или само неколицина свршених гимназијалаца, а са Лицеја су једва један или двоје из целе генерације били способни да наставе студије и ван земље. Закон о школству није много користио, јер су предавачи, недовољно образовани, ишли линијом мањег отпора; предавали су по свом нахођењу на основу свог расположивог знања, не примењујући нова сазнања и достигнућа у науци.

У архивској грађи се уочава да је тек после 1850. године почело да се размишља о примени методског поступка у настави страних језика. На томе су радили Александар Чварковић, професор немачког и латинског језика, Лука Павловић, професор латинског језика, Јован Николић, професор немачког и латинског језика и Матија Бан, професор француског језика.

Лутало се у погледу метода наставе и стално се тражило где се налази разлог лошем успеху ученика. Постојала је велика потреба за познавањем страних језика, нарочито немачког, који је био потребан из практичних разлога, те је његов граматички метод долазио у сукоб са практичним. Уместо да се побољшавају организација наставе и методски поступак, ученици су оптерећивани бројем часова и новим предметима. Већ смо раније споменули да се још 1832. године у „малој школи“ у Београду у III разреду (значи узраст деце од 9 до 11 година старости) учио немачки језик из буквара „од почетка до 25 нумере“.⁷³ У Крагујевачкој гимназији немачки је био обавезан наставни предмет још 1838. године у свим разредима осим „поетике“

⁷³ Борђевић Живојин, С., Школе (пом. дело), стр. 51.

најстаријег разреда, где се не ради граматика.⁷⁴ Нешто касније, 20. августа 1838. године Попечитељство просвешченија је послало примерак немачког буквара Типографији⁷⁵ да штампа крупним и ситним словима у рукопису немачку и латинску азбуку и 1000 примерака буквара. Том приликом је препоручило да, уколико нема таквих слова, треба излити нова. Инспектор Типографије, Јаков Јакшић, одговорио је Попечитељству просвешченија да су слова наручена у Бечу и да ће бити готова тек кроз три месеца, јер се режу у Немачкој.⁷⁶ Новембра исте године послата су 24 немачка буквара Димитрију Исаиловићу, надзиратељу гимназије и Лицеја. Попечитељство просвешченија је препоручило да се из буквара учи читање, писање и мало граматике.⁷⁷

Атанасије Николић је дошао у Крагујевац 1839. године и одмах је инсистирао да се пишу уџбеници, јер, како је говорио, њима се постиже „једнообразије“ у предавањима. Он је наглашавао да је неопходно написати и српску граматiku, јер ако је ученици не познају, не могу научити ниједан страни језик.⁷⁸

Када је 1839. године отворена Београдска гимназија са два разреда, у I је одржавана настава читања немачког језика, а у II разреду „класе човечности“ учила се немачка граматика с речником⁷⁹ Исти програм наставе одржан је у „гимназијалним класама“ у Чачку, Шапцу и Зајечару.⁸⁰ Ово потврђују документа Попечитељства просвешченија, јер у њима налазимо преписку којом се уговара код Типографије да повеже штампане букваре што пре и да их припреми за слање народним школама, које га траже.⁸¹ Знамо да је продато 35 немачких буквара у Неготину и Зајечару⁸² и у Гургусовцу (Књажевцу) — 15 примерака.⁸³ Крушевачки магистрат је 17. септембра 1838. године тражио од Попечитељства просвешченија да му пошаље 20 немачких буквара за старије нормалне школе у Крушевцу.⁸⁴

Убрзо, после штампања буквара без имена аутора, Попечитељство просвешченија је задужило Штампарију 15. јуна 1841. године да спреми 1000 примерака „немачког буквара за употребленије Србске младежи у Књажевству Србије“, који је написао Георгије А. Зорић, директор нормалних школа.⁸⁵ Идуће године, Штампарија је предложила Попечитељству просвешченија да се омогући благовремено штампање 3000 примерака немачког буквара „и то оног без имена аутора“, јер је много бољи за учење српској омладини него Зорићев.

⁷⁴ Протић Љ., Гимн. кн. Милоша (пом. дело), стр. 18.

⁷⁵ Штампарија.

⁷⁶ А. С., М. П. С., бр. 56, 1838. год.

⁷⁷ Исто, бр. 189, год. 1838.

⁷⁸ Меденица Радослав, Почети немач. наставе у Србији (пом. дело), стр. 131.

⁷⁹ Малетић Борђе, Историјски развитак београдске гимназије, Гласник српског ученог друштва, књ. XXIV, стр. 139.

⁸⁰ Милићевић М., Школе у Срб. (пом. дело), стр. 139.

⁸¹ А. С., М. П. С., бр. 319, 461, 487, и 510, год. 1839.

⁸² Исто, бр. 457, год. 1839.

⁸³ Исто, бр. 77, год. 1839.

⁸⁴ Исто, бр. 206, год. 1838.

⁸⁵ Исто, бр. 548, год. 1841.

Попечитељство се сагласило са овим предлогом, јер му је познато да Зорићев буквар није тако добар и да је за њега врло мала потражња.⁸⁶ Потреба за немачким букваром је вероватно порасла у 1842. години, јер су тада указом кнеза Михаила отворене катедре за француски и немачки језик у Београду и Крагујевцу. Отварање ових катедри дошло је после дуже преписке између Попечитељства просвешћенија и Совјета.⁸⁷ На Лицеју је постојала Катедра за француски језик, којој се поклањала велика пажња, па је професор тога предмета био ослобођен предавања осталих предмета, за разлику од осталих страних језика, који су морали имати по два и више предмета. Годишња плата професора француског језика била је 400 талира, а немачког — 300. У чланку Царић Жарка „Настава немачког језика на Лицеју (1838—1863)“ видимо да је немачки језик на Лицеју предавао и Сана Јовановић 1842. године, а после његовог одласка у Аустрију — Коста Бранковић. Године 1843. дошао је Сергије Николић.⁸⁸ Затим, срећемо Јанка Шафарика, који је на Катедри за немачки језик од јесени 1843. до краја првог семестра школске 1844/45. године.⁸⁹ У гимназијама и даље се предаје немачки језик до 1844. године, као и у свим основним школама у IV разреду. Тада је настао мали прекид у настави у основним школама, што закључујемо из предлога Петра Радовановића, директора „нормалних школа“ у Београду, да се поново почне са учењем немачког језика у IV разреду основне школе. Он то оправдава тиме што каже да је Београд поред немачког подручја, а многи ученици не продужавају своје школовање у гимназији, па немају могућности да стекну бар неки појам о том језику. Даље, он сматра да они ученици који се спремају за будуће трговце треба да знају бар да читају и пишу немачки, пошто ће доћи у додир са људима који говоре немачки језик. Попечитељство је одобрило почетак наставе немачког језика и задужило је Павла Радивојевића, учитеља, да је води у основним школама.⁹⁰

Према првом наставном програму, издатом 29. јануара 1845. године, званом „Наставленије за професоре гимназије и полугимназија“, немачки језик се предаје у I разреду по два сата недељно у оба полугођа, у II — по три сата. У III разреду у току првог полугођа одржава се настава „из немачке граматике о местоименима“ — пет сати недељно, а у другом полугођу „из немачке граматике и частицама“ — такође пет сати. У IV разреду у првом полугођу „из немачке граматике о правопису с упражњенијем у преводу — три сата) у V разреду у првом полугођу „толковање немачких списатеља“ — три сата, а у другом — такође „толковање“ — четири сата. У VI разреду у првом полугођу — „толковање немачких списатеља“ — два сата, а у другом — исти програм по три сата недељно. „Професор немачке граматике толковаће немачке списатеље“. Да би „једно-

⁸⁶ Исто, ф. VI, бр. 486, год. 1842.

⁸⁷ Исто, ф. VI, бр. 445, год. 1842.

⁸⁸ Царић Жарко, Настава немачког језика на Лицеју (1838—1863), сепарат, стр. 136.

⁸⁹ Исто.

⁹⁰ А. С., М. П. С., ф. II, бр. 41, год. 1845.

-образје у општем тежењу владало (...) и сродни наука сојуз обљудавао“, прописују се правила о методу рада.⁹¹ За наставу немачког језика препоручује се да професор има на уму да је то жив језик, потребан за живот и комуникације с људима, па је потребно познавање више речи и израза него систематско учење правила. У I и II разреду гимназије ученици су учили читање и писање, при чему се обраћала пажња на акценат и правилно изговарање речи. Ово је потребно да би ученици могли да конвертирају, уз исправке и објашњења од стране професора у старијим разредима. У III и IV разреду учили су се потребна граматичка правила са одговарајућим задацима са немачког на српски и са српског на немачки језик. За објашњења су изабрани изводи текстова од Гелерта, Коцебна, Рабенера и других. У V и VI разреду објашњавани су састави од Хердера, Енгла и Лесинга, са реториком и поетиком. У поетичном слогу препоручен је избор песама од Клајста, Шилера, Гетеово дело „Херман и Доротеа“ и нека трагедија у изводу од Шилера. Сва настава је, по препоруци, требало да се обавља на немачком језику, али то није било изводљиво, јер ученици нису могли ништа од тога да разумеју.

Поред овог, објављено је још у новембру 1844. године „Наставленије за Послено-трговачко училиште“, по коме се и у овој школи учи немачки језик.

У то време у Београду је објављена „Немачка језиковка за употребленије гимназијалне младежи“ Јована Стерије Поповића. У првом делу ове књиге говори се о „правоговоренију“: о писменима, изговору и образовању речи. У другом делу: „о частима говора во опште“, где се једино уче врсте речи. Прво „име суштествително“, „прво склоненије“ обухвата именице у номинативу, које у множини имају значење јединице. Све промене — слаба, јака и мешовита и остале врсте речи: член, име прилагателно, име броително, местоименија. У другом делу књиге говори се о правопису, деоби речи на слоге и дат је списак честих скраћеница. По мишљењу Радослава Меденице „Стеријина граматика је много лакша, прегледнија и упрошћенија“ од Тиролове.⁹² Иако је издато „наставленије“, настава је вођена по старим навикама, стихијски, без реда и система, те су резултати ученика били врло слаби. Нису поштоване препоруке о учењу страних језика, те се све сводило на обично превођење.⁹³

Александар Чварковић, као управитељ полугимназије у Крагујевцу, извештава о раду школе у току првог полугођа школске 1846/47. године и каже да се немачки учи у I и II разреду, и то само читање, у III — немачка граматика, а у IV разреду учи се немачко „словосочиненије“ и предаје га „контрактуални“ професор Д. Теодоровић.⁹⁴

После одласка Јована Стерије Поповића из Попечитељства просвешћенија, од свих професора захтевало се преко Школске комисије да напишу уџбенике из свог наставног предмета. Овај захтев је упу-

⁹¹ Николић Милен, Краг. гимн. (пом. дело), стр. 132.

⁹² Меденица Радослав, Почеци учења нем. јез. (пом. дело), стр. 135.

⁹³ Исто, стр. 137.

⁹⁴ А. С., М. П. С., ф. VI, бр. 2, год. 1846.

ћен да би се најкраћим путем дошло до уџбеника, а у исто време да се изврши провера на овај начин о стручности и знању сваког предметног наставника. Међу написаним уџбеницима одабрао би се најбољи за сваки предмет, јер се на овај начин најлакше може вршити упоређење и добити добар уџбеник. Било је разних, добрих и лоших. Ми ћемо поменути оне о којима се Школска комисија изразила позитивно. Професор немачког језика у Београдској гимназији, Борбе Малетић, 4. маја 1850. године поднео је свој рукопис немачке граматике на оцену. Граматику је саставио на основу дотадашњег рада и стеченог педагошког искуства. Даље, у објашњењу каже да је потребно више указивати помоћ професорима и ученицима, те је написана граматика врло опширна. Предлаже да се у I разреду гимназије ради само читање, а од II да се почне са грамастиком, коју треба учити све до VI разреда, под условом да се на почетку сваког разреда понови пређено градиво из претходне године. Његов програм се састоји из следећег:

I разред — само читање;

II разред у првом полугођу: о именицама и њихова промена; у другом полугођу: о бројевима, њиховом месту, о глаголима и обнављање свега пређеног;

III разред у првом полугођу: правила о временима и слагање глагола, о наречју, придевима, свезама и префиксу; у другом полугођу: цео први део о речима;

IV, V и VI разред: „наука о стварима и правопису с ауктором“. Граматика је урађена у два дела.

Школска комисија је дала следећу оцену: Граматика је тако добро урађена да може служити немачкој а не српској деци, која још не знају немачки. Врло је опширна, а примери нису из свакодневног живота. Дело треба скратити и узети примере блиске деци да би их лакше схватила.⁹⁵

Исте године Милан Симић је поднео школској комисији на оцену књигу „Немачко-србски разговори за младеж“. Овај рад је прихваћен и штампан у 1000 примерака. У исто време испоручен је и немачки буквар.⁹⁶

Питање уџбеника и метода рада у настави није било решено, што потврђују њени резултати. Лутало се и тражило на који начин да се најефикасније пренесе знање на ученике, јер је већина излазила и даље из школе без икаквог појма о језику који нису знали ни читати ни писати. О говору не треба ни мислити. Претпостављало се да је проблем у лошим уџбеницима. Зато је Попечитељство просвешћенија наложило школској комисији да се што пре изради немачка граматика, која ће бити разумљива и практична, јер је Стеријина „Језиковка немачка“ пуна недостатака и не одговара потребама за учење „српској младежи“.⁹⁷

⁹⁵ Исто, ф. I, бр. 221, год. 1850.

⁹⁶ Исто, ф. III, бр. 406, год. 1850.

⁹⁷ Исто, ф. I, бр. 49, год. 1851.

Нашао се међу документима Попечитељства просвешченија и извештај Константина Борђевића, професора немачког језика. „који предаје и србски језик, повесницу и земљописаније трговачко у Послено-трговачком училишту“. У овом извештају видимо да се у I разреду радило читање и писање из „немачког буквара“. У II разреду радила се немачка граматика: понављање о именицама, члану, бројевима и заменицама. Даље, предавано је о глаголу, „причастију, наречју“, предлозима, свези и префиксу. У III разреду учила се немачка граматика са следећим градивом: обновљено је „словосочиненије“, а предавано „о спојавању ставова“, и то: „1. Спојавање става изостављањем глагола наклоњенија опредељеног. 2. Спојавање става са причастијем. 3. Изостављање односителни местоименија. 4. Спојавање става изостављањем сојуза. О поретку речи: а) о природном и повесном, б) о сојузном или односителном, в) о питајућем и г) о изменителном или одступајућем“. У примедби извештаја стоји да су ученици имали у слободне дане домаће задатке, затим у сва три разреда учили су нове речи из речника, а у III разреду водили су „разговоре немачко-србске“ и обратно.⁹⁸

Дана 16. децембра 1851. године Школска комисија је известила Попечитељство просвешченија да сматра да треба да постоје на Лицеју два разреда на Катедри за немачки језик, отвореној нешто мало раније (29. новембра исте године). Из овога закључујемо да је било прекида у настави немачког језика на Лицеју. Прве године Катедра може да ради као почетни курс са шест часова недељно и на програму да буду граматика и синтакса. На другој години, по завршетку прве, наставили би слушаоци Лицеја, који су показали позитиван успех на крају прве године. Они би морали да читају немачке класике, уз непрекидан говор на немачком језику. Они који на крају прве године не буду показали позитиван успех морали би да понове градиво, које нису савладали. Добијена оцена на крају године улазила је у сведочанство. Тако је сада Лицеј у програму имао наставу немачког језика као образовног предмета, јер у ове две године курса није било одвојене наставе по годинама и класама.⁹⁹

Александар Чварковић, професор гимназије у Београду за немачки и латински језик, размишљао је о побољшању наставе, па је зато предложио следеће: у граматици немачког језика за I и II разред требало би да се на крају уџбеника налазе басне и други погодни састави познатих немачких аутора. За III и IV разред требало би штампати „нарочите књижице“ писаца који се препоручују програмом. За V и VI разред требало би штампати опширније хрестоматије, које су саставили најбољи немачки аутори.¹⁰⁰

По Луки Павловићу, професору немачког и латинског језика, настава треба да се обавља постепено на језику који се изучава, тако да у V и VI разреду ученици буду способни да говоре тим језиком. Зато он предлаже да се планира много више времена за учење и сав-

⁹⁸ Исто, ф. I, бр. 57, год. 1851.

⁹⁹ Исто, ф. I, бр. 41, год. 1852.

¹⁰⁰ Исто, ф. V, бр. 498, год. 1852.

лабивање градива страног језика. Немачка граматика, даље предлаже он, треба да се уради по Гецингеру, уз помоћ Грима и других добрих немачких писаца. Зато би, по његовом схватању, требало искористити граматику из Немачке, која би се прилагодила потребама наших ученика.¹⁰¹

Идуће, 1852. године, појавила се „Мала немачка граматика“ за I и II разред гимназије и полугимназије, коју је написао Борђе Берисављевић, учитељ основне школе на Врачару. Школска комисија је прихватила уџбеник као целисходан, уз незнатне измене, те је штампан у 2000 примерака.¹⁰²

И Александар Чварковић је поново поднео свој други рукопис Школској комисији на оцену. Урадио је немачку граматику по Шадену (Француз), Цимеру (Енглеz), Кучеру (Чех), Гецингеру, Хајснеру и Пајхлу (Немци), која је по одобрењу Школске комисије штампана у 1000 примерака. Сви аутори, које је Чварковић проучио, како он каже, јединствени су у ставу „да правила, поред теорије, практично докажу и тиме поњатије или схваћање језика изближе одределе и олакшају“. Зато су у овој граматици „правила довољним примерима осветљена и многоструким упражњавањима снабдевена“.¹⁰³

Убрзо је урадио и немачку читанку. Јуна 1858. године Чварковић је поднео рукопис „Немачка читанка са немачко-србским и србско-немачким речником“. Тражећи оцену од Школске комисије, он образлаже поступак и начин обраде књиге: на основу дугогодишњег искуства у настави закључио је да је неопходно развијати вољу код ученика према предмету који учи. Он сматра да је то посебно важно за учење страног језика, који је потпуно непознат ученику. Зато је одлучио да изради читанку, која ће бити приступачна ученику и која ће се ускладити са програмом учења граматике. Тако ће ученик моћи да навикне на слушање страног језика. У том циљу је предвидео неке олакшице: а) градиво, сходно правилима граматике, изложено је „у постепености тежег предмета ка лакшем“; б) У избору градива изабране су слике из свакодневног живота, а „при том младеж и њине нарави поучљиви предмета“; в) „објашњавању својства немачког језика са нашим при чему с примедбама упућујем учећег се на правила граматике, а гди овога нема, и самим сопственим разлагањем помажем“. И до сада је, како каже Чварковић, поступао са ученицима на овај начин и уверио се да прилазе учењу са већом вољом него кад им се остави на самостално сналажење, „што је за почетнике не само тешко, но готово и немогућно“. Да би се успех што боље постигао, превео је српске саставе на немачки а немачке — на српски језик „са објашњењем својства оба језика и примедбама у њу ставио још речник немачко-србски и србско-немачки“ у којима се налазе све речи са потпуним значењем. Речник уз читанку, објашњава Чварковић, велико је олакшање ученику, јер се преко њега учи да користи касније и велики речник, где се уз једну реч налази више значења.

¹⁰¹ Исто, ф. V, бр. 498, год. 1852.

¹⁰² Исто, ф. VII, бр. 22, год. 1853.

¹⁰³ Исто, ф. II, бр. 100, год. 1854.

Школска комисија је одобрила „дело за гимназијално употребљеније“ новембра 1858. године а штампано је у 1000 примерака марта 1859.¹⁰⁴

Пратећи грађу Попечитељства просвешченија установили смо да је настава немачког језика по школама Србије почела да јењава после 1850. године. У народу је дошло до великог отпора према немачком језику због Аустрије, која је преко наставе немачког језика покушавала да врши германизацију. Зато се просветне власти више брину о настави немачког као „обвезатељном предмету“ и у основним школама су потпуно укинуле његову наставу. Ово је Аустрија покушавала да спречи слањем уџбеника и својих професора у Србију. Правитељству Књажевства Србије упутила је 1856. године поклон „Практическо језикословије немачко за градска и главна Србско-народна училишта у аустријском царству“, штампано у Бечу. Неколико година касније Евгеније Бурковић, саветник из Пеште, поконио је Србији 150 примерака књиге „Немачка граматика за Србе“, коју је издао још 1851. године.¹⁰⁵ Ова настојања Аустрије нису успела, јер је њен утицај био очигледан, што народ није могао да поднесе. „Тако се прекиде служба германисању које и нехотице собом донашаху наши први учитељи, не могући се отрести од навике да у знању језика поглавито виде језгру образовања.“¹⁰⁶ Тако је престала та систематска германизација путем наставе и немачки језик се одржава и даље у настави средњих школа и Лицеја као и остали предмети, потребни за образовање, предвиђени планом и програмом. Међутим, када је основана Велика школа 1863. године у Београду, отпор према аустријском утицају је био толико јак да немачки језик није ушао у наставни програм.¹⁰⁷

Француски језик се учи у „Војеној школи“ од 1837. године као обавезан предмет, а у гимназијама (у Крагујевцу и Београду) и на Лицеју — од 1839. године. Настави овог језика посвећена је велика пажња, јер му се прилазило као посебно „изображеном језику“. Први професор француског језика био је Алексеј Околски, који је пришао настави овог језика од основних ствари: од читања и писања, затим је прелазио на граматику о глаголима, а потом на све остале врсте речи.¹⁰⁸ Први уџбеник који је написао Околски зове се „Француски буквариј за употребљеније учеће се младежи у Лицејуму“. Попечитељство просвешченија је одобрило да се штампа ова књига и поставило да изађе из штампе до октобра 1839. године да би била припремљена за почетак школске године.¹⁰⁹ У документима фонда „Министарство просвете Србије“ налазимо преписку са Штампаријом и Совјетом, вођену од августа до октобра 1840. године

¹⁰⁴ Исто, ф. II, бр. 14, год. 1859.

¹⁰⁵ Исто, ф. VI, бр. 943, год. 1860.

¹⁰⁶ Милићевић М., Школе у Срб. (пом. дело), стр. 10.

¹⁰⁷ Царић Жарко, Настава немач. јез. (пом. дело)

¹⁰⁸ Грујић Владимир, Настава Философског факултета Лицеја од оснивања до половине прошлог века, Годишњак Музеја града Београда 1957, књ. IV, стр. 296.

¹⁰⁹ А. С., М. П. С., бр. 394, год. 1839.

о штампању првог дела француске граматике и о награди коју треба дати аутору књиге — Околском, за уложени труд. Одобрена му је награда у износу од 40 талира.¹¹⁰ Ова француска граматика је урађена по методу Шапсала и Ноела и „други бољи аутора граматике француске за употребљеније учеће се младежи србске у Књажеству србског лицеума“.¹¹¹ „Нашао је добре изворе“ и историчари француске граматике дали су позитиван суд о њој, каже Пера Половина.¹¹² Потреба за букваром и граматиком расте. Сазнајемо да је у 1841. години Попечитељство просвешченија добило 35 примерака француског буквара од Штампариије а да ће граматика бити готова нешто касније.¹¹³ За ову граматикy било је потребно ургирати код Штампариије, па је тек априла 1841. године изашло из штампе 50 примерака, такође дело Околског.¹¹⁴

Када је реч о успеху ученика на основу ових уџбеника, налазимо извештај са Лицеја у коме пише да су слушаоци до сада читали и завршили буквар, у чему су показали добар успех. Даље, у њему стоји да ће после пропитивања слушатељи философије учити француску граматикy.¹¹⁵ Већ у марту Околски је известио да су слушаоци I и II године философије почели да уче француску граматикy, и то прво слова, употребу члана уз именице и да показују добар успех и прилично интересовање.¹¹⁶ Маја 1841. године Околски подноси двомесечни извештај са Лицеја, у коме каже да су сви слушаоци показали добар успех.¹¹⁷

Године 1842. професор Околски извештава Попечитељство просвешченија да је саставио „синтаксу и ортографију“ француске граматике „из најбољих ауктора“. Даље, у свом извештају, он обавештава да је припремио редовна и посебна предавања из француског језика у свима трима класама у току прошлог и овог семестра рада Лицеја. Наглашава да очекује награду за сва три дела француске граматике.¹¹⁸ Одмах следеће године, по молби Околског, у штампy улазе други и трећи део француске граматике, где има доста синтаксе и ортографије. Совјет је овај његов опус наградио са 50 талира. Ова граматика је била врло тражена, те се идуће године, 1843. у фебруару, тражи да се набави још 10 примерака за слушаоце прве године философије.¹¹⁹ Убрзо се појављује још један уџбеник Околског. Попечитељство просвешченија обавештава Ректорат Лицеја да ће се штампати француски буквар са читанком и малим речником.¹²⁰ Ову књигу налазимо и у Библиографији Стојана Новаковића.¹²¹

¹¹⁰ Исто, бр. 388, год. 1840.

¹¹¹ Библиографија Стојана Новаковића

¹¹² Половина Пера, Уџбеници. . . (пом. дело), стр. 29—36.

¹¹³ А. С., М. П. С., ф. IV, бр. 183, год. 1841.

¹¹⁴ Исто, ф. I, бр. 22, год. 1841.

¹¹⁵ Исто, бр. 4, год. 1840.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ Исто, ф. I, бр. 35, год. 1842.

¹¹⁸ Исто, ф. V, бр. 365, год. 1842.

¹¹⁹ Исто, ф. II, бр. 131, год. 1843.

¹²⁰ Исто, ф. IV, бр. 29, год. 1844.

¹²¹ Библиографија Стојана Новаковића, 1844. година

У пролеће 1846. године Алексеј Околски је морао да оде на лечење у Трст и за то време га је замењивао Шарл Рано. Он је учио лицејце „спрезању правилни глагола и наизустном учењу француски израженија“¹²² Маја месеца Рано извештава Попечитељство просвешченија да је у току априла имао добру дисциплину, али се жали да је успех врло слаб. Ни слова нису још научена и зато наставља са радом у том смислу да би се савладале тешкоће. Лицејци морају научити најпре слова.¹²³

По повратку из Трста Околски је поново преузео наставу француског језика и презентирао је нови нужни материјал за књигу „Француско-српски разговори“ да би српска омладина читала и преводила добре француске писце и да би лакше савладала говор на француском језику.¹²⁴ Исте године у октобру он каже у свом извештају да у току „факација“ питомци филозофског и православног факултета нису радили, те је морао да обнавља градиво, које је пређено у току прошле школске године. „Првогодишњи философи“ који су дошли из „поезије“ показују много смисла за учење језика, али су врло несташни, те се то одражава на њихов успех. У новембру, пак, велики број слушаалаца, по његовом извештају, показао је добар успех.¹²⁵

И ректор Лицеја поднео је извештај Попечитељству просвешченија за децембар 1845. године, у коме истиче да се Стеван Чизмић, слушаалац друге године философије „показао упоран приликом предавања француског језика“¹²⁶ а 1. јануара 1846. године Алексеј Околски је известио да су слушаоци филозофских и православних наука у француском језику показали „даљи успех“. Он даје извештај и у марту, у коме каже да су питомци у току фебруара у француском језику „многи добар а неки — приличан успех учинили“.¹²⁷

Крајем 1846. године Алексеј Околски је умро и Катедру за француски језик поново је преузео Шарл Рано, те налазимо његов извештај од 31. децембра 1846. У овом извештају Рано каже да у току прошлог месеца није приметио да је успех слушаалаца Лицеја нешто бољи, „што би одговарало жељи и штедром старању Попечитељства просвешченија“.¹²⁸

После Алексеја Околског не налазимо више податке о писању или појави уџбеника француског језика. Пера Половина каже да је Околски био бољи преводилац него граматичар од Јоакима Вујића и у погледу превода не може му се дати озбиљнија примедба.¹²⁹ Касније су се појавила нова издања његових уџбеника.

Занимљиво је што смо наишли на документ из 1848. године да су студенти права — њих 10, тражили од Попечитељства просвешче-

¹²² Грујић Владимир, Настава Филос. фак. (пом. дело), стр. 301.

¹²³ А. С., М. П. С., ф. VI, бр. 3, год. 1846.

¹²⁴ Исто, ф. III, бр. 34, год. 1846.

¹²⁵ Исто.

¹²⁶ Исто, ф. VI, бр. 3, год. 1846.

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ Половина Пера, Уџбеници. . . (пом. дело), стр. 29—36.

нија да их ослободи учења француског језика, јер до сада нису постигли никакве резултате. Наводе да су имали честу промену професора, недовољан број часова, а има их и доста сиромашних, који нису у стању да набаве уџбенике. Молба студената је одбијена, јер ће се, како стоји у образложењу Попечитељства просвешченија, показати касније у току студија колико је овај језик потребан, посебно за оне који буду ишли на студије ван земље.¹³⁰ Једно кратко време француски језик је предавао Борђе Атанацковић,¹³¹ као „контрактуални“ професор, али је убрзо отишао у Бугарску. После њега је постављен за „контрактуалног“ професора Људевит Шпанић, који, по свему судећи, није био баш погодан за наставника и предавача. У документима Попечитељства просвешченија стално је присутан проблем наставника француског језика на Лицеју до 1850. године. Управо те године је постављен Матија Бан за „контрактуалног“ професора. Архивска документа и литература не говоре о њему као писцу уџбеника, али зато сазнајемо о његовом раду на усавршавању наставе француског језика. У 1852. години је штампана граматика — I део — Околског, по којој је радио и Матија Бан. Тада је био расписан конкурс за француску граматiku по новој методи.¹³² У исто време коришћена је и „Историја србска“, штампана у 1000 примерака с преводом на француски од Винерона, уместо француске читанке. Ову „историју“ препоручила је Школска комисија да се подели слушаоцима Лицеја у недостатку француске читанке.¹³³ Овај податак говори да је било доста проблема око уџбеника за француски језик и у исто време предочава да ни чланови Школске комисије нису били у стању да схвате колико је ученицима било тешко да савладају материју овог језика кроз наставу како се у то време одржавала.

Рекосмо да је Матија Бан дошао 1850. године на Лицеј као професор француског језика, а био је обавезан да овај предмет води и у Београдској гимназији.¹³⁴ Добио је статус професора Лицеја када је прешао у српско поданство.¹³⁵ У фонду „Министарство просвете Србије“ налази се документ у коме Стојан Бошковић и Владимир Стојановић, студенти III године права, дају иницијативу да се повећа број часова француског језика са два на три часа недељно, да би се добило више времена за слушање француске књижевности.¹³⁶ У вези с тим и Матија Бан обавештава Попечитељство да је и сам схватио да је потребно повећати број часова, те моли Школску комисију да му то одобри. Комисија је одобрила да се повећа број часова под условом да се време користи сврсисходно. У том одобрењу наглашено је да слушаоци треба да науче добро да читају, пишу и да могу да разумеју што им се каже, у ствари, подразумева разговор на француском језику.¹³⁷

¹³⁰ А. С., М. П. С., ф. V, бр. 386, год. 1848.

¹³¹ Борђа Атанацковића су звали и Борђе Анастасијевић. Он је био стипендиста српске владе у Паризу. Исто, ф. I, бр. 91, год. 1849.

¹³² Исто, ф. VI, бр. 634, год. 1852.

¹³³ Исто, ф. VI, бр. 639, год. 1852.

¹³⁴ А. С., Лицеј (Л.), бр. 470 и 480.

¹³⁵ Исто, М. П. С., ф. V, бр. 43, год. 1853.

¹³⁶ Исто, Л., бр. 435.

¹³⁷ Исто, М. П. С., ф. I, бр. 16, год. 1853.

На Лицеју се учио француски језик 1849/50. године по три часа недељно у I и II години.¹³⁸ Идуће године су додата још два часа, тако да је до 1854/55. школске године број часова порастао до шест недељно на православном и естетословном одељењу.¹³⁹ Касније је смањен број часова француског језика, па се на Лицеју одржавало у првом семестру само по три, а у другом — по два часа недељно.¹⁴⁰

У погледу савлађивања градива Попечитељство просвешченија је препоручило лицејцима на првој и другој години права и философије да „науче добро читати и писати и бар најмање француски говорити“. Што се тиче књижевности треба је предавати „за боље практично упражњавање у језику..“¹⁴¹ Слушаоци права морали су да знају „анализирање француски ауктора, са позивањем на савршену граматику и опет с особитим вниманијем за практично упражњавање у превођењу устменом краћи изреченија, а затим дужи састава на србски и обратно“.¹⁴² Да би остварио постављени програм, Матија Бан је хтео да предаје „језик, то јест граматику по четири часа недељно, а два часа књижевности, и да се француски учи у трећој години права“. Овај свој захтев оправдавао је са три разлога. Прво, српски ученици немају довољно развијену домаћу књижевност да би на њеним примерима могли развијати укус и вештину писања и уз то налазити добре изворе, те је добро да то чине на некој великој европској књижевности, као што је француска. Друго, у свим културним и развијеним земљама предаје се на вишим школама поред страног језика и литература, која је на њему писана. У том погледу би се Србија са тим земљама изједначила. Треће, српска катедра за француски језик и књижевност била би прва таква катедра у земљама Јужних Словена.¹⁴³ Даље, рекао је да има намеру да предаје књижевност не синтетичким, већ аналитичким методом. Упознавао би слушаоце са књижевношћу, наводећи поједине писце, који су представници појединих књижевних родова. Што се тиче граматике, Бан је сматрао да настава треба да остане по старом методу. Попечитељство просвешченија је врло касно дало одговор на овај предлог Матије Бана. Пера Половина каже: „У начелу је признало његову целисходност, али није прихватило извођење наставе, како је Бан предлагао. Захтевало је да се француски предаје као и до тада, да се у трећој години даје кратки преглед француске књижевности, и то на француском језику тако да то служи практичном учењу језика“.¹⁴⁴

У документу фонда „Лицеј“ налазимо супротан податак, јер, по њему, Попечитељство просвешченија уважава предлог Матије Бана о предавању француског језика и књижевности „до даље наредбе...“. „Тако да ће предавања француског језика и литературе на србском језику за сад по један час у II и III години права као обавезателни

¹³⁸ Половина Пера, Уџбеници... (пом. дело), стр. 39.

¹³⁹ А. С., М. П. С., ф. X, бр. 29, год. 1859.

¹⁴⁰ Исто.

¹⁴¹ Исто, ф. I, бр. 16, год. 1853.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Половина Пера, уџбеници... (пом. дело), стр. 40.

¹⁴⁴ Исто.

предмет продужити.¹⁴⁵ Следећи акт потврђује да се „катедра француског језика преобрази у катедру француског језика и књижевности“ на Лицеју. Даље налаже: „Предавање француског језика у два разреда философије и два разреда православаља остаће по оном реду непремено као што је и до сад било“, с тим што ће се у првој години права „уместо прописани за анализирање ауктора Монтескијеа и Бифона употребити Мармонтелов Белизар, које је дело Попечитељство ово прошле године у земаљској Типографији заједно са речником на крају препечатати“ дало. Што се тиче предавања из француске књижевности, Попечитељство просвешченија је сматрало да га треба одржавати само у трећој години права на француском језику „и то тако стручно и кратко да се за два часа недеље кроз једну годину дана свршити може“. Овом наредбом, по мишљењу Попечитељства, професори су имали много већи напор за одржавање наставе, али ће се слушаоци у току четворогодишњег учења „толико у њему изобразити“ да ће се предавања из литературе без муке разумети на француском језику. Постојање Катедре за француски језик и књижевност биће потпуно оправдано ако се буде остварила ова намера.¹⁴⁶

Када је са Лицеја уклоњен Матија Бан, на његово место је дошао Шарл Арен. Попечитељство просвешченија га је препоручило Ректорату Лицеја за професора француског језика.¹⁴⁷ Поред обавезе на Лицеју, Арен је морао да прихвати наставу француског језика и у VI и VII разреду гимназије.¹⁴⁸ Овај професор је унапредио наставу француског језика у гимназији и успео је да се од 1863. године почне са учењем овог језика од II разреда.

Из текстова архивских докумената осећа се да су стари методи врло присутни и да се веровало да ће новим „бољим“ уџбеницима успети да се побољша квалитет знања ученика. Школска комисија је 18. маја 1854. године препоручила да се штампа у целости „Машатова мала француска граматика“, као најбоља. Превод је урадио Димитрије Матић, који је по оцени Школске комисије „сасвим целисходан и добар“. По њеном мишљењу, ова граматика је много боља од „француске граматике“ Алексеја Околског, рађене по Ноелу и Шапсалу, која није тако „достоточна“. „Машатова мала француска граматика“ штампана је у 500 примерака.¹⁴⁹ У прилогу овог предмета налази се извештај инспектора Типографије В. Берара Попечитељству просвешченија у коме пише да је 1840. године „печатано 300 граматика француз. I части“ и све до једне продато. Од онога што је штампано 1842. године као други и трећи део у једном повезу — 300 примерака, остало је још 138 непродатих.¹⁵⁰

Даље податке о настави и уџбеницима француског језика на Лицеју и у гимназији нисмо нашли када је реч о времену до 1863. године.

¹⁴⁵ А. С., Л, бр. 380.

¹⁴⁶ Исто, бр. 366.

¹⁴⁷ Исто, бр. 514.

¹⁴⁸ Исто, бр. 641.

¹⁴⁹ А. С., М. П. С., ф. III, бр. 231, год. 1854.

¹⁵⁰ Исто.

Руски језик у Србији се учио у Богословији од 1849. године као обавезан предмет,¹⁵¹ али о томе нисмо нашли никакве архивске податке. Од 1850. до 1854. године руски језик је предавао Димитрије Рудински у Богословији у I и II разреду. Маја 1852. године он је предао рукопис „Руске граматике“ митрополиту Петру да га пренесе Школској комисији на оцену. Рад Рудинског Комисија је оценила на следећи начин: „Дело што се ствари и самог руског језика тиче је добро и целасходно“, али у рецензији Шафарик, као члан Комисије, даје неколико ситних и крупнијих замерки, које је Попечитељство просвешченија усвојило. (Немамо податке какве су то замерке.) Рудински је одбио да изврши исправке, те дело није објављено.¹⁵²

Митрополит српски Петар Јовановић сугерисао је Попечитељству просвешченија да је потребно да се питомци који треба да иду у Русију на студије, претходно припреме у савлађивању основних појмова из руског језика, јер ће им студије бити много лакше. Зато је Попечитељство просвешченија организовало курс, на коме је Димитрије Рудински са успехом оспособио неколико слушаца да могу без муче да почну да слушају наставу на руском језику у Кијеву.¹⁵³ Не располажемо подацима какви су уџбеници коришћени, али налазимо документа у Попечитељству просвешченија како је Попечитељство иностраних дела известило да је руски конзул Милошевић обавестио да министар народног просвешченија у Русији поклања књиге „Летопис руски“ Библиотеци Лицеја и на тај начин помаже политику просвећивања српског народа.¹⁵⁴ Још један поклон књига дошао је из Русије. Преко „Друштва србске словесности“ упућени су уџбеници руског језика и летописи, из којих се може учити о прапостојбини старих Словена и историји српског народа. „Друштво србске словесности“¹⁵⁵ предало је Попечитељству просвешченија „Историју србскога језика“, сочиненије А. Мајкова, Москва 1857.“ и књигу „Рускаја беседа“, 1857, I.¹⁵⁶

Даљи подаци о настави руског језика из докумената фонда „Министарство просвете Србије“ воде нас у 1863/64. годину, када је уведен први курс руског језика на Великој школи.

Можемо само поновити да је неколико група младића -- богослова слато на школовање у Русији у периоду од 1846. до 1864. године.

У школским програмима у Србији водило се рачуна о учењу грчког језика, и то према уџбенику Вукашина Радишића „Грчка читанка“, штампаном 1837. године. У овој читанци постоји речник по азбучном реду, са преводом и објашњењем на српском језику. Уџбеник је поново штампан 1852. године.¹⁵⁷ Касније ову „Грчку читанку“ одбацује Школска комисија, са образложењем да је ова „чи-

¹⁵¹ Радевић Милорад, Почети наставе... (пом. дело), стр. 493.

¹⁵² Исто, стр. 493.

¹⁵³ А. С., М. П. С., ф. I, бр. 24, год. 1855.

¹⁵⁴ Исто, ф. I, бр. 35, год. 1857.

¹⁵⁵ Тада је био секретар „Друштва србске словесности“ Бура Даничић.

¹⁵⁶ А. С., М. П. С., ф. VIII, бр. 33, год. 1857.

¹⁵⁷ Исто, ф. IV, бр. 403, год. 1852.

таоница“ од Вукашина Радишића без потребних граматичких правила и превода са грчког језика. Даље у својој оцени Школска комисија каже да превод са грчког на српски није добар, те зато предлаже да Јефтимије Аврамовић, професор грчког језика, изради читанку која треба да садржи: 1) Азбуку са нужним правилима за читање. 2) Грчке разговоре са српским преводом. 3) Неколико оригиналних поука, приповедака и састава нових српских писаца. 4) Речник са потребним речима, распоређеним по разним групама предмета (животиње, биљке, ствари) а не — по азбучном реду. 5) Азбучни речник, грчко-српски свих речи које се налазе у читанци.¹⁵⁸

Маја 1856. године штампана је „Грамматика јелинског језика“ — дело Јефтимија Аврамовића, професора у Београдској гимназији. Школска комисија је одобрила штампање ове књиге, јер је рађена по „Кунерту у Германији“.¹⁵⁹ Следеће године штампано је дело Димитрија Николадеоса „Буквар грчки“ у 2000 примерака. „Књига је целисходна и по нашем србском буквару удешена...“ оцењује је Јефтимије Аврамовић.¹⁶⁰ У 1859. години појављује се „Хрестоматија са нужним речником“ за потребе гимназије, коју је написао и предао на оцењивање још септембра 1856. године Јефтимије Аврамовић. Школска комисија је позитивно оценила ову књигу, те је штампана у 500 примерака.¹⁶¹

Када је реч о учењу латинског језика у Србији у XIX веку, није било много размишљања. По тадашњем схватању, образован човек је морао да учи и латински језик, што је као императив пренето из Аустрије и Мађарске, одакле су долазили предавачи у Србију. Учио се од IV разреда основне школе — читање и писање, о чему сведоче свеске и књижице, као прилози документима упућених из школа Попечитељству просвешченија. Ове свешчице су попуњавали ученици основних школа. О уџбеницима не знамо много, јер не располажемо конкретним подацима. Упознали смо метод рада примењиван у обради градива. Познато нам је и које је градиво обрађивано на основу извештаја професора латинског језика упућених Попечитељству просвешченија.

У току обрађивања наставе немачког језика речено је да се захтевало од професора да напишу уџбенике из својих наставних предмета. Исто је то вредело и за професоре латинског језика. Тако сазнајемо да су писани уџбеници и за латински језик. Александар Чварковић, још као професор полугимназије у Крагујевцу, јуна 1850. године изразио је синтаксу латинског језика, што представља други део Бредерове граматике. Овом књигом је одговорио на обавезу да напише уџбеник.¹⁶² Поред овог документа налази се и пропратни акт, датиран 25. јуна 1850. године, за „Латинско сочиненије с латинско-србским речником“ од Димитрија Балаитског, професора у Шабачкој полугимназији.¹⁶³

¹⁵⁸ Исто, ф. I, бр. 7, год. 1855.

¹⁵⁹ Исто, ф. IV, бр. 47, год. 1856.

¹⁶⁰ Исто, ф. III, бр. 54, год. 1857.

¹⁶¹ Исто, ф. II, бр. 13, год. 1859.

¹⁶² Исто, ф. I, бр. 213, год. 1850.

¹⁶³ Исто, ф. I, бр. 217, год. 1850.

Филип Христић, секретар Попечитељства просвешченија и члан Школске комисије, утврдио је да је за „гимназијалну младеж“ потребна латинска читанка и хрестоматија. Комисија се определила за латинску читанку од Гедике, која је имала пет издања од 1838. године под насловом „Friderici Gedikii, Liber latinus. Pozonü Tupis S. L. Webek 1838.“ и препоручила је за прва три разреда гимназије.

Аћим Марковић, професор латинског језика у Београдској гимназији, прихватио је ову читанку, али је предложио да се изврши измена у неким бајкама и митовима о варварима и грчкој прошлости, јер су врло наивни и делују бесмислено. Предложио је да се извесни глаголски облици, наведени у књизи, објасне од којих оригиналних речи потичу. Попечитељство просвешченија је прихватило ове предлоге и наредило да се изврше измене. За ове измене задужен је Аћим Марковић да их изврши на начин како он сматра да је најбоље.¹⁶⁴

Идуће, 1851. године Школска комисија је предложила да се преда у штампу латинска граматика Кунерта, преведена са немачког језика. Преводац ове граматике био је Димитрије Исаиловић. Штампарија је преузела овај задатак и обавила га. Прави назив књиге је „Латинска граматика за учењу се младеж у гимназији и полугимназијама“.¹⁶⁵

Међу документима Попечитељства просвешченија налазе се извештаји, значајни због података који осветљавају метод рада и многе предлоге професора латинског језика за побољшање наставе страних језика. То су извештаји неколицине професора из разних школа, који су изнели своја гледишта, стечена кроз дужи педагошки рад у школама. Износимо мишљење и искуства неколицине њих:

1) Александар Чварковић из Крагујевачке полугимназије известио је Попечитељство просвешченија јула 1850. године да се латински језик учи у сва три разреда, почев од другог. У другом разреду обрађују се читање, писање и сва граматичка правила. По њему је време, предвиђено за учење овог језика, врло кратко. Деца немају времена да савладају писмо, нити да се навикну да изговарају правилно речи. Зато предлаже да се планира и обезбеди довољно времена за савлађивање читања и изговора речи, а када се то буде савладало, може се прећи на наставу из граматике. (Шта је са писањем латинских слова још у IV разреду основне школе? Прим. аутора.) У другом разреду у току савладавања читања деца треба да науче и слагање именица са придевима и бројевима. По његовом искуству, за децу је то велика препрека, јер не познају дух језика. Да би се ово постигло, требало би почети са учењем латинског језика од I разреда гимназије. Најпре са читањем и писањем по два сата недељно из латинског буквара „који би садржао више печатани и књижким рукописним словима табака, но са полезним и забавним стварима, какве су басне и разговори, и то с једне стране србски, с

¹⁶⁴ Исто, ф. III, бр. 419, год. 1850.

¹⁶⁵ Исто, ф. I, бр. 4, год. 1851.

друге латински“. Када деца буду упознала слова и музику речи у I разреду, моћи ће са више воље да уче граматiku у II и синтаксу у III разреду. Он подразумева да се граматика добро савлада у II разреду, да би се лакше схватила синтакса, када се буде учила у III разреду. Због тога граматiku треба учити напамет у II разреду, и то употреба реченица и придева у првом полугођу. У исто време вршила би се компарација именица, придева и заменица. У другом полугођу II разреда треба обновити „имена прилагателни“.

У III разреду треба поћи од глагола, а из буквара би се проучавали лакши аутори и водио разговор на латинском језику, уз употребу великог броја глагола. У другом полугођу IV разреда треба обновити цело пређено градиво на текстовима, који су постепено све тежи, тако да се може прећи цела граматика. Чварковић препоручује Бредерову граматiku, јер се из ње може лако савладати синтакса.

2) Јован Николић, професор латинског језика у Неготинској полугимназији, износи своја искуства и даје препоруке за даљи рад. Он каже да се страни језик може научити само ако се буде стално обнављао и употребљавао у свакодневном животу и кроз разговоре у настави. Он износи свој став на следећи начин: прво. сва правила у граматизи морају одмах почети да се уче на латинском језику (то се односи и на немачки и друге стране језике) са преводом на српски. Уз то је неопходно имати речник са преводом за сваку непознату реч. Друго, немогуће је научити све три граматике (немачку, латинску и српску) само за три године. Само српска граматика се једва може научити за једну и по годину, јер ученици из „нормалних“ школа, где се „јадно и чемерно“ предаје, долазе без икаквог појма о родовима именица и промени врста речи. За осталу годину и по дана деци се оставља време да науче латински и немачки језик. То је немогуће, каже он. Зато замера што секретар Попечитељства просвешченија, Филип Христић, проверава знање ученика из страних језика јер се уверио да је настава лоша и несистематска.

3) Лука Павловић, професор гимназије у Београду, такође износи свој став о настави страних језика на свој начин: за учење латинског језика предвиђено је врло мало времена, а други недостатак је у томе што се латински предаје на српском а не на латинском језику. Зато мислим да је најбоље да се једну целу годину изучава читање и изговор да би деца аудитивно навикла на језик. Када то буду савладала, лакше ће прећи на учење граматике и синтаксе. И он предлаже да се планира више времена за овај начин рада. У свему томе, пита се он, због чега се толико инсистира на учењу класичних језика и предмета када се може то препустити Лицеју, где ученици са више искуства и зрелости могу боље да схвате овако тешке предмете.

Сагледавајући ове проблеме, Павловић предлаже за латински (немачки) језик да се одштапају „књижице у виду буквара латинском (немачком) азбуком“ са избором поучних састава. Даље, он образлаже, да би најпре требало оспособити учитеље да могу да преносе своја знања на ученике још у IV разреду основне школе, када би оба језика научили да читају и пишу. (Значи да је у то време настава основне школе у унутрашњости била без латинског и немач-

ког краснориса. Прим. аутора.) Треће, на пријемном испиту за гимназије и полугимназије треба да се припремају ученици који су савладали читање и писање оба језика. Често, у полугимназијама и гимназији у I разреду професори би морали претходно да обнове пређено градиво из IV разреда основне школе да би приступили обради нове материје. Пето, овако оспособљени ученици би, по његовом мишљењу, могли да прате наставу на латинском (немачком) језику и да савладају граматику. У другом полугођу I разреда граматика би се предавала „од почетка па до бројитељни имена искључително, без правила о роду имена сушствителни“. Шесто, у II разреду наставило би се „даље до глагола“, а у другом полугођу опет би се предавало о глаголима и „њихова спрезања са правилима о производству времена и несклањањем частима слова у изводу, али без правила перфектума и супинума“, јер су врло тешка и бројна. Тако ће професор имати времена да предаје главна правила „из сочиненија управленија, као употребленије падежа, употребленије неопредељеног наклоњенија, герундивума и супинума“. Седмо, у III разреду у првом полугођу треба обновити цело пређено градиво из граматике, а затим „да продуже даље о раду сушствителни имена; а другог теченија опет да понављају глаголе; к томе перфекта и супина, слушајући поред тога несклањајеме части говоре опширније“. У овом разреду би могао предавати „о изостављању сојуза quod, ut, postquam, dum, cum, et итд. и местименија qui, quae и quod“, са обилним задавањем школских и домаћих задатака. Значи, самосталан рад ученика. Осмо, у IV разреду првих шест недеља требало би поновити све што је научено до тог времена и одмах прећи на предавања из „словосочиненија управителног“, и то све на латинском језику. То би могло да се доврши до краја године. Тако би се у V разреду гимназије поновило све на самом почетку, а затим пришло „к словосочиненију украсенија“ много опширније и целисходније, а многе празнине би се попуниле задацима који би помогли за исправљање разних пропуста. У овом разреду при крају године професор би могао да предаје историју латинске књижевности. Девето, у VI разреду треба упознати ученике са слоометријом, а остало време искористити за учење и декламовање аутора и латинске стилистике.

Поред тога што предлаже више времена за учење, он мисли да је проблем и у лошим уџбеницима. Зато треба урадити и адекватне уџбенике који ће бити велика помоћ ученицима. Граматика треба да се састави по Григељу, и то тако да за I и II разред буде једна, а за све остале разреде да буду посебне књиге. Осим неопходних правила и примера из Григеља, у граматику треба убацити и изреке, басне и дијалоге, који би се налазили на крају књиге за I и II разред. За књиге за III и IV разред треба да постоји „повећи словар са обичним речима и ако је могуће и терминологије научни предмета“.¹⁶⁶

4) Гаврило Поповић, архимандрит и члан Школске комисије, сматрао је да латинску (немачку) граматику треба поделити по „школским теченијима“, или да се сачини мала латинска (немачка) грама-

¹⁶⁶ Исто, ф. V, бр. 498, год. 1852.

тика. Сагласан је да се задржи на снази скоро објављена латинска граматика (прим. аут.) онаква каква је и да се даље користи, јер представља целину и по његовој оцени је врло добра.¹⁶⁷

На основу ових предлога и ставова професора, које смо навели, о програму и методу наставе латинског језика (односно немачког, пошто су неки од професора, видели смо, дали предлоге за оба језика), закључујемо да им је поклањана велика пажња и да је много труда уложено да се постигне неки задовољавајући успех. Међутим, то није постигнуто, јер се по свему види да се лутало, без познавања основних законитости у раду на педагошком и методолошком пољу у школској настави.

З а к љ у ч а к

На почетку овог рада речено је да је коришћена архивска грађа из фондова „Министарство просвете Србије“ и „Лицеј“ и она представља полазну основу за обраду проблема о развоју наставе страних језика у Србији за период од 40 година. Све оно што се односи на реформе школства и организацију наставе рађено је без претензија да буде опширно, јер о томе постоји доста литературе. Зато, оно што је речено у овом раду о реформама школства и његовој организацији треба да користи за сагледавање ситуације у овој области тога времена да би се добила представа о учењу страних језика у српским школама. Полазило се ни од чега, јер није било кадрова, учбеника ни јасне представе како да се до њих дође да би се остварила неопходна цивилизација, коју је остали део Европе већ давно достигао.

Сагледавајући податке о појединим језицима, видимо да су различити за разне језике. За језике, као што су немачки, француски и латински језик, којима је поклањана већа пажња, имамо више података. Иако је грчки језик за Србију био важан да би се привредни послови боље развијали, не можемо да се похвалимо обиљем података. За руски језик немамо скоро ништа, врло мало, јер се он изучава много касније. Значи, архивска грађа и литература су услов да подаци буду опширнији или мање опширни.

О учењу немачког језика знамо доста, јер му се поклањала велика пажња, пошто је потреба за његовим познавањем била велика. Трговински и други привредни послови, посебно извоз стоке у Аустрију, Мађарску и Немачку, где се говорило немачки, изискивали су познаваоце тога језика. У овоме су много помогли Срби из Војводине, школовани на аустријском и мађарском подручју и тамо учили као обавезан предмет и немачки језик. Они су прелазили у Србију да раде у администрацији, трговини, банкарству и просвети и доносили своја схватања о образовању. Поред осталих предмета које су могли да предају био је и немачки, врло важан у Београду и Србији за оно време. Зато се немачки учио још од III разреда¹⁶⁸ основне школе и настављало се у гимназији све до Лицеја.

¹⁶⁷ Исто.

¹⁶⁸ Основна школа је тада имала четири разреда. Прим. аутора.

Не може се говорити о добром квалитету наставе нити о постигнућим позитивним резултатима. Из извештаја и коментара од стране предавача и „ревизора“ наставе, угућених Школској комисији Полечитељства просвешћенија, види се да ученици који су завршили гимназију¹⁶⁹ нису имали основне појмове из немачког језика, па чак ни да пишу правилно. Због тога се после 1850. године инсистира на „бољим“ уџбеницима, правилном педагошком приступу и тражењу метода за постизавање бољих резултата. Зато су објављене реформе које су обавезивале наставнике да савладају свој предмет како би могли да остварују правилно стручну наставу. Резултати гимназијске наставе су били врло лоши, јер ученици када су долазили на Лицеј нису били у стању да разумеју обим граматичке наставе на немачком језику. Све прелазне оцене из гимназије, показало се, нису биле објективне. Под утицајем нових, придошлих младих људи, школованих у иностранству, немачки језик се постепено запоставља, јер се закључује да није суштина образовања у познавању тога језика. Администрација и школе схватају да Аустрија користи своје људе, држављане аустријске из Војводине, да наставом немачког језика врше германизацију српске младежи и становништва преко администрације. Ово схватање је прерасло у један притисак толико јак да је немачки језик био потпуно елиминисан из наставе Велике школе, када је формирана 1863. године.¹⁷⁰

Ни Лицеј није имао такву наставу која би оспособила слушаоце да користе немачки у практичном говору или за настављање својих студија ван земље. Познато нам је да је извесно време на Лицеју био предавач Шулиц, који није добро знао српски језик, па је дошло до протеста од стране студената. Због њега је одлучено на Великој школи да се не примају више странци за предавача. Када је радила Конкурсна комисија за пријем нових предавача на Великој школи, Коста Бранковић, члан Конкурсне комисије, одбио је једног странца „да би се избегле могуће велике неприлике, које су се до сада на предавањима немачког језика у постојавшем Лицеју догађале“.¹⁷¹ Лоша предавања која је одржавао Шулиц на Лицеју била су разлог да немачки језик не уђе у наставни програм Велике школе!¹⁷² поред отпора према притиску од аустријске германизације.

Студенти који су одлазили да наставе школовање у Беч или неки град у Немачкој морали су да приону на систематско учење немачког језика. У Бечу се о њима бринуо Вук Караџић¹⁷³ или неки од наших привредних представника, који су слали извештаје српској влади у Београду.¹⁷⁴ Тек тамо, у иностранству, српски младићи су успевали да науче немачки језик и да са тим својим знањем дођу у Србију да јој користе у привредном и друштвеном развоју.

¹⁶⁹ Гимназија је имала седам разреда. Прим. аутора.

¹⁷⁰ Царић Жарко, Настава нем. јез. (пом. дело).

¹⁷¹ А. С., М. П. С., ф. VIII, бр. 1520, год. 1863.

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто, бр. 1093, год. 1841.

¹⁷⁴ Исто, бр. 66, 155, 360, год. 1840.

Француски језик се сматрао, поред немачког, као „виша струка васпитанија“ и као „дипломатически и образовни“ језик. Овом предмету се прилазило са приличног респекта, јер је цењен као језик на коме су писане „највише науке“ и литература оновременог света.

Катедра француског језика на Лицеју је отворена 1839. године. Поверено је било Алексеју Околском да је отвори и организује онако како он нађе за потребно. Овај професор био је врло плодан као писац уџбеника „за србоку младеж“, а његови уџбеници су дуго коришћени у средњим и вишим школама Србије (чак и првих година 20. века).

У наставне програме основних школа француски језик није био уведен, као ни у полугимназијама (Зајечарској, Чачанској и Шабачкој). Био је заступљен само у гимназији у Београду односно у Крагујевцу.

Из извештаја професора Околског, а касније и других, сазнајемо да успех није био на некој висини. Посебно када се радило о професорима који нису имали квалитете за предаваче овог предмета, као што је био Шпанић или Рано. Највећи разлог за лош успех ученика био је баш у наставном кадру. По оцени Пере Половине, ни Околски није успевао да постигне неке више резултате, јер је он био бољи као писац уџбеника него као педагог и предавач. Тек доласком Матије Бана за предавача француског језика на Лицеју, са обавезом да води наставу и у гимназији, ниво предавања је нешто виши а успех бољи код слушаалаца. Он је увео у наставу француску књижевност, јер је неопходно да се код студената развија и смисао за лепо. Учећи српску књижевност ученици и слушаоци Лицеја нису могли да развијају своје естетске наклоности, пошто српска књижевност није ни богата нити обилује таквим примерима којима обилује француска. После Бана за предавача је дошао Шарл Арен, који је наставио са стварањем првих зналаца француског језика. Он је схватио да је недовољно за учење овог језика само два разреда гимназије, па је тражио од Попечитељства просвешченија 1861. године да се настава француског језика уведе у гимназије од V разреда, што је усвојено у начелу, али спроведено је тек после две године, и то од II разреда.¹⁷⁵ Он је унапредио наставу француског језика, јер је бирао садржај предавања и непознате речи према узрасту слушаалаца.¹⁷⁶

Не можемо тврдити са сигурношћу да су свршени ученици гимназије били способни да се служе француским језиком. Познато нам је да су свршени слушаоци Лицеја, који су отишли у Беч на даље школовање, били приморани да наставе да га уче. У документу Попечитељства просвешченија дел. бр. 447 из 1840. године видимо да је Попечитељство обавештено да је у Бечу извршена провера знања из француског језика над свим српским питомцима који га уче. У другом документу из исте године (дел. бр. 482) читамо да је Вук Караџић био задужен да са Копитаром уради анализу успеха слушаалаца француског језика у Бечу. Значи, сви наши студенти који су студирали у

¹⁷⁵ Исто, ф. VIII, бр. 1346, год. 1861.

¹⁷⁶ Половина Пера, Уџбеници... (пом. дело).

иностранству и тамо учили француски језик морали су да га науче, уколико су желели да се настави са „благодејанијем“ од стране српске владе.

Познаваоци француског језика били су корисни Србији као дипломате, преводиоци и предавачи у гимназији и на **Великој школи**. Уређивачи новинских издања користили су га ради упознавања своје струке, о чему је литература из ове области писана на француском језику.

Руски језик у Србији се учио врло дуго само у богословским школама. Русија је била географски удаљена од Србије, па ју је Аустрија врло лако истисла са Балкана као политичку силу, користећи надирање Наполеона према Истоку. У Београдској богословији руски језик се предавао од 1849. године, а предавачи су били врло спремни. Они су се обучавали у Русији, јер су из Србије у неколико наврата од 1846. до 1864. године слати младићи у Русију, у Кијев, Москву и Петроград на школовање. Они су тамо савладавали руски језик и при повратку у земљу били су способни да то своје знање пренесу и на млађе генерације.

Никола Зисић, професор у Београдској богословији, покретао је питање увођења наставе руског језика у гимназије и на Лицеју. По његовом мишљењу, које је износио пред Попечитељство просвешћенија, руски језик ће српска омладина много лакше научити него немачки и француски, са којима се муче и на крају остану без основног знања. Уз то, руски језик је, по његовом мишљењу, богат тековинама и преводима свих научних и литерарних дела савременог света, па ће омладина много лакше да сазна о њима, чиме се српска литература не може похвалити. Учење руског језика почело је школске 1863/64. године на Великој школи, а катедра за руски језик и књижевност отворена је тек 1877. године.

Грчки језик се учи у Србији још од 1836. године по наредби Милоша Обреновића. Овај језик је био врло потребан за остварење привредних послова и контаката са добро познатим пословним Грцима. Потреба за учењем грчког језика је била велика, што сведоче и приватне школе, отворане у Београду. У Послено-трговачком училишту грчки језик је био главни предмет и у распореду часова налази се сваки дан по два или три часа. Први уџбеник грчког језика појавио се одмах идуће године по почетку наставе — 1837. године, који је написао Вукашин Радишић. Овај уџбеник је имао неколико издања. И Јефтимије Аврамовић, професор грчког језика у Београдској гимназији 1856. године написао је „Граматику јелинског језика“ по „Јунерту у Германији“, а 1859. „Хрестоматију са нужним речником“. Обе књиге је прихватила и позитивно оценила Школска комисија Попечитељства просвешћенија. Димитрије Николадеос написао је „Буквар грчки“, који је објављен 1857. године, а „до нашем србском буквару удешен“.

Судећи по извештајима професора, грчки језик су ученици лакше савладавали него француски и немачки, вероватно због доброг уџбеника и наставног кадра, који је био спремнији од других предавача. Учесници са завршеном Послено-трговачком школом могли

су да обављају пословне контакте са грчким привредницима. Немамо конкретније податке о неком другом занимању са познавањем овог језика.

Латински језик је у Србији врло много негован у првој половини XIX века, јер се сматрало да сваки образован човек мора да га зна. Ово схватање су пренели дошљаци из Војводине, који су на подручју Аустрије и Мађарске учили поред немачког и латински језик, као један од главних предмета.

У основним школама су се учила латинска слова и писале латинске речи ради увежбавања ових слова. У гимназијама и на Лицеју инсистирало се да га слушаоци науче да би могли и да говоре на латинском језику. Разумљиво је да се у томе није успевало, јер ни предавачи нису били (већина њих) у стању да то чине. Уз то, уџбеници и настава нису били прилагођени нивоу знања ученика да би могли да га савладају.

О уџбеницима не знамо довољно, јер не располажемо подацима. Знамо да је Александар Чварковић израдио синтаксу латинског језика 1850. године, а Димитрије Балаитски, професор Шабачке гимназије, „Латинско сочиненије с латинско-сербским речником“ исте године.

У документима Министарства просвете Србије има много више података о методу рада и настави латинског језика да би се могао користити и у говору. Наставници, који су писали о настави немачког језика, могли су да пишу и о методу предавања и настави латинског језика. Када се напуштала настава немачког језика, бежећи од аустријског притиска за германизацију Срба, школство је све више посвећивало пажњу латинском језику после 1850. године. О овоме сведоче и документа Попечитељства просвешћенија, у којима се подробно проучава метод и педагошки поступак за наставу овог језика.

По завршеној гимназији и Лицеја слушаоци нису могли да говоре овим мртвим језиком, али су имали једно предзнање за проучавање других научних дисциплина које су имале стручну терминологију на латинском језику. Осим тога, појединци, који су студирали ван земље филологију или философију, могли су да се посвете класичној филологији и проучавању класичне историје и других хуманистичких наука.

На основу свега видимо да је читав програм рада у школама Србије у првој половини XIX века био под великим утицајем школског система Аустрије и Мађарске, одакле су већином и долазили кадрови да би организовали и одржавали наставу. Међутим, долазком младих људи, који су се школовали у иностранству, долазе и нова схватања о образовању. Тако се и програми рада у настави страних језика постепено мењају. Школски програм се постепено ослобађао многих непотребних предмета, а настава страних језика се усавршавала. Долазком на чело Србије Михаила Обреновића извршене су многе промене и спроведене реформе, па се то осетило и у школству и на пољу наставе страних језика.

ЛИТЕРАТУРА

- /1/ Царић Жарко, др, *Настава немачког језика на Лицеју (1838—1863)* сепарат
- /2/ Борђевић Живојин, С., *Школе у Србији 1700—1850.*, Београд, 1935. год.
- /3/ Грујић Владимир, *Настава на Философском факултету Лицеја од оснивања до половине прошлог века*, Годишњак Музеја града Београда 1975, књ. IV
- /4/ Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада*, Београд, 1925. год.
- /5/ Марковић Радослав, Вук Караџић и отварање првих школа у Србији, *Гласник Југословенског професорског друштва*, књ. XVIII, 1937, св. 4—5.
- /6/ Меденица Радослав, др, *Почеци немачке наставе у Србији*, Страни преглед 1935, св. 1—4.
- /7/ Михаиловић Велимир, др, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду*, том I и II. Институт за лингвистику у Новом Саду, Нови Сад 1972.
- /8/ Милићевић М., *Школе у Србији*, *Гласник Србског ученог друштва*, књ. XXIV
- /9/ Ненезић Зоран, Д., *Масони у Југославији од 1764—1980*, фељтон у „Интервју-у“, 20. јануар 1984.
- /10/ Николић Милен, *Споменица Крагујевачке гимназије 1833—1933*, Београд 1935.
- /11/ Половина Пера, др, *Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године*, Докторска дисертација, Београд 1964.
- /12/ Протић Љубомир, *Гимназија кнеза Милоша Великог*, Београд 1901.
- /13/ Радевић Милорад, др, *Почеци наставе руског језика у Србији (неколико докумената 1852—1864)*, *Настава и васпитање* 1971.
- /14/ Синдик Душан, *О јеврејским школама у Београду у XIX веку*, Јеврејски алманах 1961—62.
- /15/ Спасеновић Коста, *Основне школе у Београдском округу (нахији) 1800—1850*, *Годишњак Музеја града Београда*, књ. XXII
- /16/ Вукова преписка.
- /17/ Библиографија Стојана Новаковића
- /18/ Живанов Мљодраг и Цајић Радисав, „*Библиографија Милоша Н. Бурића*“, Београд 1983.

„Штица“ коју је добила Типографија да штампа за потребе школа

DEVELOPMENT OF THE TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES IN SERBIA FROM 1820 TO 1863

After the Second Serbian insurrection they began to open the elementary schools in Serbia in 1820. These schools died away and re-appeared again, because the material and spiritual conditions were very unfavourable for the development of an educational system. In process of time it was understood that without educated people there cannot be any economic and cultural progress and the schools were more fervently supported. It was noticed that it is indispensable to have also experts in foreign languages, for in Serbia there were constantly maintained business contacts and diplomatic meetings with foreigners. Therefore there were introduced into the curriculums also the foreign languages. These were German, French, Greek and Latin. The Russian language was taught in seminaries and theological schools. The Hebrew was taught to young Jews in their Jewish school in Belgrade. In the beginning everything was very difficult, for there were no methods for the teaching of foreign languages, but in course of time this was improved. Young people, educated in foreign countries, contributed to this result. They brought new ideas with their professional education and they improved the process of teaching foreign languages, in addition to other subjects. This progress was especially conspicuous with the arrival of Mihailo Obrenović at the head of Serbia. He adopted the ideas of educated people and carried them out by means of reforms.